

BATI AFRİKA 'DA FRANSIZ SÖMÜRGEÇİLİĞİ KARŞISINDA MALİLİ MARABULARIN MÜCADELESİ

Doç. Dr. Ahmet KAVAS*

ÖZET

19. yüzyılın son yıllarında Batı Afrika'nın tamamını işgal etmeyi planlayan Fransa'ya karşı mahalli idarelerce başlatılan direnişler uzun mücadelelerin ardından Fransızlar tarafından etkisiz kılınmıştı. İşgalin ardından derhal kurulmaya çalışılan sömürge idaresi karşısında yeni bir direniş hareketi daha ortaya çıkmıştı. Kendilerine "marabu" (marabout) denen ve çoğunluğu din eğitimi alanlarında Müslüman çocukları yetiştirmekle görevli bazı kimseler çeşitli direniş hareketlerine önderlik etmişlerdi. Sonunda sömürgecilere itaat etmeyi kabul etmeyen marabulardan her biri etkisiz hale getirilmek için yakın takibe alınmış ve haklarında tutulan raporlar üzerine sürgün dahil farklı şekillerde cezalandırılmaları yoluna gidilmişti. Bugünkü Mali Cumhuriyeti sınırları içinde kalan bölgelerde genelde pasif bir direnişin önderleri olan bu marabular sıkıntılı bir zamanda İslâmî değerlerin korunması ve yaşatılması için büyük bir gayret göstermişlerdi.

Anahtar Kelimeler: Batı Afrika, Marabu (Marabout), Mali Cumhuriyeti, Fransız Sömürgeciliği.

ABSTRACT

THE STRUGGLE OF MARABOUTS OF MALI AGAINST FRENCH COLONY

Triggered by local governors against France who was planning to occupy whole Western Africa, resistance was failed after long struggles. Right after occupation, a new rebel movement against the colonial power was emerged. These people, called marabout and mostly working in education for Muslim children, led various rebel movements. Refused to obey the colonial rules, every Marabouts were prosecuted and even exiled according to reports written against them. Today, the leaders of the passive resistance in Republic of Mali, Marabouts have struggled to save and also to keep alive Islamic values during the trouble times.

Key Words: Western Africa, Marabouts, Republic of Mali, French Colony

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölüm Başkanı.

Batı Afrika'daki Müslüman toplumlarda "marabu" (marabout)¹ denilen ve ayrı bir grup olarak 11. yüzyılda ortaya çıktıkları dönemden günümüze kadar içinde yaşadıkları çevreler üzerinde manevî yönden etkili olan kimselerin meydana getirdiği önemli bir sınıf bulunmaktadır. Dinî ilimlerde belli bir seviyeye ulaşan bu insanlar kendi toplumlarında İslamiyetin yaşanmasında ve putperestler arasında İslâm'ın yayılmasında rehberlik görevi yaptıkları gibi asırlarca Batı Afrika putperest krallıklarına karşı da ciddi bir mücadele vermişlerdi.

19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ortalarına kadar Batı Afrika marabularının yaşadıkları bölgelerin Fransızlar tarafından işgali sırasında ve sonrasında kurulan sömürge düzenine karşı verdikleri mücadele Batı Afrika tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. "Büyük marabular" olarak da ifade edilen ileri gelenler hakkında çok sayıda ilmî araştırma yapılmış, bunların içlerinden önemli bir kısmı kitap ve makale olarak yayımlanmış ve halen yeni çalışmalarla bu insanlar araştırmacıların dikkatlerini çekmeye devam etmektedirler. Meselâ Afrika'nın bu bölgesinde bir taraftan Ticâniyye tarikatını yayan, diğer taraftan Fransız sömürgeciliğini durdurmak için verdiği mücadelesiyle tanınan Tukulör (Tekrûr/Toucou-leur) Devleti kurucusu el-Hâc Ömer Tali (ö. 1864) üzerinde en fazla araştırma yapılan marabuların başında gelir. Tali, ilk önce Senegal'de Fransız sömürgeciliğine karşı büyük bir mücadele vermiş, ardından bugünkü Mali Cumhuriyeti topraklarına geçmiş ve 1852-1864 yılları arasında buradaki putperest krallıklarını İslâmlaştırmasıyla tanınmıştır.²

¹ Batı Afrika Müslümanlarına dinî hizmet veren herkese marabu denmektedir. Arapçadaki "murâbit" kelimesi mahallî dillerde bu şekilde telaffuz edile gelmiştir. Bir grup olarak marabular ilk defa Senegal ile Moritanya arasındaki Senegal nehri üzerindeki bir adacıkta ortaya çıkmış ve kurdukları Murabitlar Devleti ile bugünkü Moritanya, Fas ve bir dönem Endülüs'ü ele geçirmişlerdi. Avrupalı seyyahlar bu kelimeyi 17. yüzyılın başından itibaren "marabout" şeklinde kullanmaya başladılar. Fransızlar bölgeyi istilâları sırasında kelimenin Arapça okunuşu yerine mahallî söylenişini tercih ederek "marabu" diyebilmek için "marabout" şeklinde yazmışlardı.

² Özellikle Ömer Tali'in soyundan gelen Madjina Ly-Tall'in yayımlamış olduğu profesörlük tezi onun hakkında yapılan ciddi bir çalışmadır: *Un Islam militant en Afrique de l'Ouest au XIXe siècle* (Paris: Éditions L'Harmattan, 1991). Aynı zamanda bir alim olan el-Hâc Ömer'in telif ettiği *er-Rimâh*, *Beyân mâ vaka'a* ve *Tezkiretü'l-gâfilîn* gibi önemli eserleri de ilmî araştırmalara konu oldu. Bu Müslüman önder hakkında ayrıca bakınız: Zekeriya Kurşun, "el-Hâc Ömer", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIV, 417-19. Fransız sömürge idaresini en fazla meşgul eden Malili büyük marabulardan bir diğeri ise Şerif Hamahullah olup

Bu makalede Batı Afrika'da Fransız sömürgeçiliğine karşı 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ortalarına kadar mücadele veren binlerce marabu içinden bugünkü Mali Devleti'nin farklı şehirlerinde yaşayanlar ve özellikle sömürge dönemi arşiv belgelerine konu olanlar üzerinde durulacaktır. İncelenen marabular herkes tarafından bilinen önder konumundakilere göre nüfuz bakımından genelde yaşadıkları bölgelerde ve de sınırlı bir şekilde tanınmaktaydılar. Öyle ki günümüzde büyük bir kısmı artık isim olarak dahi hatırlanmamakta olup onlarla ilgili bilgilere sadece sömürge döneminde Fransızlar tarafından tutulan arşiv belgelerinde ve yaşadıkları bölgelerin tarihleri ile ilgili yazılan eserlerde rastlanmaktadır.³

bununla ilgili ilk ilmî çalışma Alioune Traoré tarafından yapıldı ve *Islam et colonisation en Afrique: Cheikh Hamahoullah homme de foi et résistant* (Paris: Maisonneuve-Larose, 1983) adıyla yayımlandı. Bu marabu hakkında genel bilgi için bakınız: Ahmet Kavas, "Hamâliyye", *DİA*, XV, 400-1. 19. uncu yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın ilk yarısında Batı Afrika'da nüfuz sahibi marabular üzerindeki ciddi çalışmalarından bir diğeri ise David Robinson ve Jean-Louis Triaud'un editörlüğünde hazırlanmış ve *Le temps des marabouts: Itinéraires et stratégies islamiques en Afrique occidentale française v. 1880-1960* (Paris: Éditions Karthala, 1997) adıyla kitaplaştırılmıştı.

³ Makalede kullanılan belgeler üç önemli devlet arşivinde bulunmaktadır. Bu arşivlerden ilki Fransız Sudan'ı adıyla bilinen bugünkü Mali Cumhuriyeti'nde sömürge döneminden kalma Mali Milli Arşivi'dir (Archives Nationales du Mali- ANM). 1993 ve 1994 yıllarında doktora tezi çalışmalarımız için bu ülkeye yaptığımız seyahatimiz esnasında bu arşivde söz konusu marabular hakkındaki belgeleri inceleme imkânı bulduk. Bilhassa Série-G fonunda ve "Politique et administration générale 1782-1920" başlığı altındaki dosyalar bu konuyla ilgili önemli belgeler ihtiva etmektedir. İkinci arşiv Mali ile ilgili belgeler başta olmak üzere bütün Batı Afrika'daki Fransız Sömürgeleri hakkındaki belgelerin birer nüshasının bulunduğu Senegal Milli Arşivi olup bu konu ile ilgili belgeler yine Série-G fonundadır (Archives Nationales du Sénégal-ANS). Senegal Milli Arşivi'ndeki belgelerin asılları bazı imkânsızlıklar sebebiyle yerinde incelenemedi. Ancak bu belgelerin birer mikrofilmj alınmış ve üçüncü arşiv olan Batı Afrika Sömürge Valiliği'ne ait bütün belgelerin mikrofilmlerinin bulunduğu Fransız Milli Arşivleri'ne konmuştu. Haliyle bu konudaki eksikliğimizi de büyük oranda böylece telafi ettik: (Le Centre d'Accueil Ve de Recherche des Archives Nationales-CARAN). Özellikle Série-G "Politique et administrative générale 1782-1920" başlıklı fondaki belgeler konuyla doğrudan alakalıydı. Aix-en-Provence'daki Le Centre des Archives d'Outre-Mer-CAOM'de Série-14 Mi kodu altında kaydedilen bu mikrofilm halindeki belgeler Paris'teki Fransa Milli Arşivleri'nde Série-200 Mi şeklinde yeniden fon kodu verilerek araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Ayrıca Batı Afrika'daki bütün marabular hakkında teferruatlı bilgi veren Paul Marty'nin *Etudes sur l'Islam et les tribus du Soudan: La région du Kayes-Le pays Bambara – Le Sahel de Niore* (Paris: Editions Ernest Leroux, 1920, IV) adlı eseri bir tür rapor özelliği taşımakta olup bu makale için birinci derecede kaynak olarak değerlendirilmiştir.

Bütün marabular çevrelerindeki putperestlere İslâm'ı tebliğ etme gayretleri yanında⁴ bizzat kendi açtıkları okullarda Müslüman çocuklarını da eğitmekteydiler.⁵ Mahallî idarecilere de birçok konuda yardımcı olmaktan geri durmuyorlardı. Hatta kendileri de bazı bölgelerde sömürgeciliğe karşı başlatılan mücadelenin önderleri arasında yer alarak sonraki nesillerin millî ve manevî kimliklerine sahip çıkmalarına büyük katkı sağladılar. Marabular, çocuk, genç ve yaşlı ayırımı yapmaksızın herkese genel manada kendi değerlerini öğretmek, içinde buldukları topluma imamlık gibi manevî mesuliyeti olan bir konuda hizmet etmek, hemen hemen her türlü günlük ihtiyaçların temininde Müslüman topluma yardımcı olmak gibi temel hususlarda sömürge öncesine kadar birinci derecede itibarlı bir konuma sahiptiler. Fransızlar'ın sömürge döneminde marabulara kendi yurtlarında dolaşma yasağı koymalarının menfi sonuçları bir tarafa, yine Fransızların açtıkları normal okullar ile 19. yüzyılın ikinci yarısında sayıları gittikçe artan Fransız destekli özel medreselerde yetişen öğrenciler, yeni bir İslâm anlayışının oluşmasına katkı sağlayınca Mali toplumunda bu sınıfın itibarı sarsılmaya başladı. Fakat sömürgeciler kadar olmasa bile, onların tesirinde kalarak aleyhlerinde tavır sergileyen kendi soydaşlarının gayretleri dahi marabuların nüfuzlarını tamamıyla yok edemedi.⁶

4 Tebliğ görevi sadece marabulara mahsus olmayıp sömürge idaresinde görev alan bir çok asker ve sivil memurlar ile özellikle mahallî dilde *dioula* denen gezgin tâcirler tarafından başarıyla sürdürülüyordu ve bu durum sömürgecilerin dikkatlerinden kaçmıyordu. Bk. Vincent Monteil, *L'Islam noir: une religion à la conquête de l'Afrique*, Paris: Editions Seuil/Esprit, 1986, s. 79). Batı Afrika'da İslâm'ın yayılmasının gencide marabular vasıtasıyla gerçekleştiği konusunda hemen herkes hemfikirdir. Bk. Monteil, *L'Islam noir*, s. 399.

5 1904 yılında tutulan bir raporda Yukarı Senegal-Nijer sömürgesinde (bugünkü Senegal, Mali, Nijer devletlerini içine alıyordu) tespit edilen toplam 896 Kur'an okulu'nda 9269 öğrenci vardı. Bunların 5215'i Kâdiriye tarikatına, 3302'si ise Ticânîye tarikatına ve kalan 752'si ise bu ikisi dışındaki tarikatlara mensup marabulardan ders almaktaydılar. Sadece Mali Devleti'nin başkenti Bamako'da o dönemde 218 öğrencinin devam ettiği yirmi iki Ticânî Kur'an okulu, 584 öğrencinin devam ettiği altmış iki Kâdirî Kuran okulu bulunmakta olup toplam seksen dört okulda 802 öğrenci okumaktaydı. Bk. CARAN, 200 Mi 1163, J 88, doc. 5, *Enseignement maraboutique- Sectes, Haut-Sénégal-Niger*.

6 Marabuların faaliyet gösterdikleri yerlerde Müslümanlaşma oranı kısa zamanda artmaktaydı. Meselâ 1924 yılında Batı Afrika Federasyonu'nda 3.875.000 Müslüman yaşarken bu rakam 1936 yılında 6.241.000'e çıkmıştı. Bk. ANM, 4 E 21, *Tournées des marabouts quêteurs*, 29 Janvier 1945.

19. yüzyılın sonunda Batı Afrika'da işgali derinleştirmeye başlayan Fransa'nın uzunca bir dönem Fransız Sudanı adıyla sömürgeleştirdiği çoğunluğu bugünkü Mali Cumhuriyeti'nin sınırlarında kalan bölgelerde işgale karşı direniş gösteren marabuların o günlerdeki konumunun iyi belirlenmesi gerekiyordu. Malili bir araştırmacı olan Seydou Cissé'nin dediği gibi bu insanlar Mali toplumunun daima "manevî rehberleri" olarak kaldılar.⁸ Bunlar hakkında sömürge idaresinde görevli memurlar tarafından tutulan raporlarda bu sınıfın eğitimcilik yönü kadar mücadeleci tavırları da araştırılarak kaydediliyordu. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın ilk yarısında ömürleri mücadele ile geçen ve bugünkü Mali Cumhuriyeti topraklarında yaşamış olan bu marabuların birkaçı hariç çoğu daha sonraki yıllarda unutulacaktı.

Yaşadıkları çevrede meşhur olan marabular arasında ilk sırayı alanlar kadılık yapanlardı.⁹ Ardından gelen görevler herhangi bir tarikatın o bölgedeki temsilciliği (mukaddim) ve daha üst seviyede bir makam olan zaviye şeyhliğine yükselmek olup, bu takdirde velî mertebesine ulaşmış kabul ediliyorlardı. Batı Afrika marabularının çok azı istisna tutulacak olursa büyük bir çoğunluğun ortak özelliği mutlaka bölgelerindeki siyâsî-tasavvufî hareketlere iştirak etmeleliydi.¹⁰ Bölgedeki iki tarikattan birincisi olan Kadiriyye 16. yüzyılın başından

7 Fransız sömürge idaresi Batı Afrika'da İslâmî kurumlardan ziyade onları temsil eden şahsiyetler hakkında bilgi edinmeyi kendisi için daha ehemmiyetli görmüştü. Bk. Christopher Harrison, *France and Islam in West Africa 1860-1960*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), s. 43.

8 Seydou Cissé, *L'Enseignement islamique en Afrique noire*, (Paris: Editions L'Harmattan, 1992), s. 42.

9 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 99, I Janvier 1913. *Surveillance des personnages religieux musulmans*. 15 G 100 nolu belgede marabu Modibo Bohou Bâ'nın şöhretini Nampala kadısı iken elde ettiği ifade edilmektedir.

10 Batı Afrikalı Müslümanların tamamına yakını bir marabunun tesirinde kaldıkları için onlar vasıtasıyla dolaylı olarak eğitimlerini bir tarikata girerek almaktaydılar. 1913 yılında bugünkü Mali topraklarındaki 81 marabu hakkında yazılan raporlara göre bunlardan 39 marabu Ticânî, 38 marabu Kâdirî iken dördü herhangi bir tarikata intisap etmemişti. (CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 145). 20. yüzyılın başında Fransız Sömürge İdaresi'nde Afrika İslâm'ı üzerine çalışmalarıyla bilenen Paul Marty bu durumu Senegal örneğiyle açıklamaktaydı. Bk. J. C. Froelich, *Les Musulmans d'Afrique noire*, (Paris: Editions de l'Orante), s.330. Gerçi Batı Afrika'daki marabular birçok yönden birbirlerine benzeseler bile yine de Maii'deki bir marabu ile Senegal'deki marabu Fransızlar'ın onlar hakkındaki genel kanaatleri çerçevesinde farklılık gösterebiliyordu. Bk. M. Challey, "Aspects de l'Islam au Mali", *Notes et études*

itibaren yayıldığı için köklü bir geçmişe sahipti. Ticâniyye ise daha ziyade 19. yüzyılın ikinci yarısında el-Hâc Ömer vasıtasıyla Batı Afrika'da yayılmaya başlamasına rağmen kısa zamanda diğerinden daha fazla kişi buna intisap etmişti. Bazı marabuların bizzat kendilerinin oluşturdukları ve her konuda beraber hareket ettikleri, yerine göre kendi çocukları başta olmak üzere diğer aile fertleriyle sınırlı cemaatleri vardı. Hatta daha önce terk ettikleri köylüleriyle irtibatlarının muhafazası neticesinde kendi etkileri altında tutmaya devam ettikleri özel çevreleri de bulunabiliyordu. Çevre edinemeyenler kimseyle bağlantı kuramazken girişken olanlar köy reisleriyle bile yakm irtibat kurabiliyorlardı. Bunların dışında hiç kimse üzerinde etkisi olmadığı için tek başına hareket eden marabulara da rastlanabiliyordu.

Marabular için önemli olan saygınlıklarını köy ve mahalle muhitlerindeki vazifelerini bıraktıktan sonra da muhafaza edebilmektir. Çünkü yaşadıkları çevre onları ölene kadar marabu olarak tanımaktaydı. Ne yazık ki içlerinde fazla mal biriktiremedikleri için son zamanlarında halkın verdiği sadakalarla yaşamak zorunda kalanlar da oluyordu.

Afrika'da yaşanan İslâmî gelenekte farklı tarikat müntesipleri inkâr edilemez derecede bir itibara sahiptiler. Bu yüzden ister istemez her marabu mutlaka bir tarikata intisap etmek zorunda kalıyordu. Mali Devleti'nin Masina bölgesindeki Hamdallahi şehri ve civarındaki marabular geleneklerine daha fazla bağlı olup 16. yüzyılın ortalarında burada yayılmış bulunan Kâdiriyye tarikatına intisap etmişlerdi. Genelde imkânları çok sınırlı olduğu için aralarında hac farizasını yerine getirebilenler azdı.

Fransızlar tarafından işgal sonrası sömürgeleştirme faaliyetlerine hemen hemen bütün tarikatlar direnişle cevap verdiler. Ancak belli bir süre sonra tarikat mensuplarının tavırlarında bir değışme oldu ve özellikle bazı Kâdiriler Fransızlar'la anlaşarak onlarla uyum içinde hareket etme yolunu tercih ettiler. Senegal'deki Müridîler de onlar gibi davranırken Batı Afrika Ticânîleri daha sert tavırlarıyla tanındılar ve epeyce bir süre direniş gösterdiler. Fakat bir müddet son-

sur *l'Islam en Afrique noire*, ed. M. Challey ve.dğr. (Paris: Publications du centre de hautes études administratives sur l'Afrique et l'Asie modernes, 1962), s. 14.

11 Vincent Monteil, *l'Islam noir*, s. 159.

ra az da olsa bir hoşgörü ile sömürgecilere yaklaştılar. Ticânîler'in sadece Hamâliyye kolu Fransızlar'a karşı menfî tavırlarını aralıksız sürdürdükleri için yaşadıkları bölgeler daima bir mücadele alanı oldu. Ayrıca Ticânîliğin bu kolu özellikle marabulara tam itaati şart koşuyordu.¹²

Malili marabular hakkında yazılan raporlarda daha ziyade Bamako, Banamba, Koulikoro, Nioro (Niyûrû)¹³, Sokolo, Mopti, Cenne ve Kayes şehirleri ile çevrelerinde yaşayanların tercih edildiği görülmektedir. 1907-1917 yılları arasında yaklaşık 100 kadar marabu hakkında tutulan raporlar muhteva bakımından oldukça önemli bilgiler içermekteydi. 1925-1947 yılları arasında Bamako'yu ziyaret eden marabular da sıkı denetimden geçiriliyorlar ve onlar hakkında her türlü bilgi rapor halinde kaydediliyordu.¹⁴

1- Sömürge İdaresi Açısından Batı Afrika'da Marabuların Konumu

Fransız sömürge idarecileri 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı Afrika'nın en ufak yerleşim yerlerinde dahi birer manevî nüfuz sahibi kabul edilen marabular hakkında her türlü bilgiyi temin etme ihtiyacı hissettiler.¹⁵ Elde ettikleri bu ilk bilgilerden sonra nüfuzları yaşadıkları bölgeleri aşan marabuların sömürgeleştirme faaliyetlerini engelleyecekleri ihtimaline karşı onları etkisiz hale getirilmelerine karar verdiler.¹⁶ Bu konuda tuttıkları raporlar incelendiğinde bu

¹² ANM, 4 E 21, *Tournées des marabouts*, 18 Décembre 1944.

¹³ 12 Haziran 1913 yılında Nioro'daki marabularla ilgili tutulan rapora göre çoğu Kâdiriyye'ye intisap etmiş olup ayrıca on üç marabu ise Ticânîyye'ye intisap etmişti ve bunlardan el-Hâc Ömer'in torunu Muntaga Tal (Mountaga Tall), Şerif Mubammed Uld Muhtar (Cherif Mouhammed Old Mouhtar), Şerif Hamahullah (Cherif Hamahoullalı) ve Muhammed Çam (MohammedT hiam) en meşhurları idi. Bk. ANM, 4 E 19, 12 Juin 1913; Paul Marty, *a.g.e.*, s.5).

¹⁴ ANM, 4 E 38, *Surveillance des marabouts de passage-Bamako, 1925-1947*. CARAN, 15 G 145. /1913 yılına ait Malili 81 marabu hakkındaki rapor).

¹⁵ Fransız Batı Afrikası'nın merkezi Senegal'in başkenti Dakar olup Sömürge Genel Valisi burada ikamet ediyordu. Bugünkü Nijer, Mali, Moritanya, Burkina Faso, Gine, Fildişi Sahili ve Benin (Dahomey)'den oluşan federasyona ait bütün resmî belgelerin birer nüshası ait oldukları sömürgelerde, bir nüshası ise Dakar'da toplanıyordu.

¹⁶ Mali Cumhuriyeti'nin Nioro şehrinde yaşarken daha sonra Fransızlar tarafından gözaltına alınarak birçok bölgeye sürgün edilen Şerif Hamahullah ve yine ülkenin batısında mücadele ederken öldürülen Mamadu Lamine birer marabu olmanın ötesinde yaşadıkları dönemlerde sömürge idaresine karşı mücadele etmiş iki önemli şahsiyetti. Roger Arnaldez genel manada

sınıf içinde yer alan insanların maruz kaldıkları takibatın hangi boyutlara vardığı açıkça görülür. Fransa'nın bölgedeki işgali karşısında ülke genelinde yürütülen faaliyetlerle ölüm dahil her türlü tehlikeyi göze alarak direnen, her biri devlet kurmuş büyük marabular ve sömürge idaresiyle anlaşarak uyumu benimseyip onlarla birlikte bulunmakta bir sakınca görmeyen marabular mümkün mertebe bu çalışmanın dışında tutuldu.¹⁷

Diğer kıtalardaki dindaşlarına nispetle Büyük Sahra çölünün güneyinde kalan Afrika Müslüman toplulukları üzerine yapılan ilmî araştırmalarda ciddi bir ihmal olduğu hemen fark edilir. Hatta bu kıtada asırlardır yaşayan Müslümanlar'ın günümüzdeki devamı olan devletlerin halkları bile kendi geçmişleri hakkında yeteri kadar malumata sahip değiller. Bölgenin tarihî zenginliğini ihtiva eden çoğu yazma halindeki eserlerin büyük bir kısmı günümüzde bile özel aile kitaplıklarında kapalı tutulmaktadır. Az bir kısmı ise sömürgeciler tarafından Avrupa'daki kütüphanelere taşınmış ve üzerlerinde çalışmalar yapılmıştır. Günümüzde bilhassa Batı Afrika üzerine ilmî araştırmalar yapmak istendiğinde, birinci derecede kaynak eserleri Avrupa'daki arşivlerde ve kütüphanelerde bulmak daha kolaydır.¹⁸

Batı Afrika'da kurulan sömürge idaresi boyunca Fransızlar'ı epeyce uğraştıracak marabular hakkında mevcut arşiv belgelerinde birbirini destekleyen tanımlamalar yanında, çoğu zaman tamamen iki zıt şahsiyeti bu sınıfa aitmiş gibi gösterme gayretine de rastlanmaktadır. Oysaki 20. yüzyılın ortalarından itibaren

bütün marabuların direniş gösteren bir yapıda olduklarını, Ticâniler hariç çoğunun Kuzey Afrika'da Fransız işgaline karşı çıktıklarını ifade etmektedir. Bk. Roger Arnaldez, "Maraboutisme", *Encyclopedia Universalis*, X, 472.

17 Mali'nin büyük marabuları arasında Masina Devleti'ni kuran Şeyh Ahmedu (Sékou Amadou) (1818-1845) ve Ahmedu Şeyh (Amadou Sékou) (1845-1853) gelmektedir. Bk. Vincent Monteil, *L'Islam noir*, 111.

18 1996 yılı Mayıs ayında tamamladığımız doktora çalışmamızda özellikle Mali Devleti'nde marabuların verdiği geleneksel İslâm eğitiminden medreselerde verilen modern İslâm eğitimine geçişi inceledik. Mali toplumu özel eğitim adı altında verilen yeni eğitimle büyük bir değişimin içerisine girmiş bulunuyordu. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Ahmet Kavas, *L'enseignement islamique en Afrique francophone: Les médersas de la République du Mali*, (İstanbul: İrcica, 2003, s. 30-62. CARAN, 15 G 101-15 G 103, Mj n. 1023 (Affaires musulmanes-1903-1914) ve ANM, 1 G 105 (Rapport d'ensemble sur les écoles du Haut-Sénégal-Niger) ve 4 E 33-53 (Surveillance de marabouts) adlı fonlarda bu konu ile ilgili epeyce fazla rapor bulunmaktadır.

ren gittikçe asıl manasını kaybeden marabu kelimesiyle¹⁹ aynı anlamı karşılamak üzere Kuzey Afrika'da *şeyh*, Türkiye'de *hoca* ve *imam*, İran ve Hindistan'da *molla* ve *âhund*, Endonezya'da *guru*, Çin'de *ahong*, Doğu Afrika'da *mwalimu*, Kamerun ve Nijerya'da *mallam* kelimeleri kullanılmaktadır. Yine Batı Afrika'nın bazı mahallî dillerinde *marabu* kelimesi dışında birbirinden farklı isimlendirmeler mevcuttur: Senegal ve Mali'de konuşulan Tekrûr (Tukulör/Toucouleur) dilinde *çerno* (tyeerno, tierno), Senegal'in en büyük etnik grubunun konuştuğu Volof (Wolof) dilinde *serin* (sérigne), Gine, Mali, Fildişi Sahili, Senegal, Moritanya, Nijer ve Burkina Faso'da konuşulan Manding dilinde *karamoko*, yine bu ülkeler ile Nijerya ve Kamerun'da yaygın olarak konuşulan Fülâni/Pöl (Peul) dilinde *modibbo*, Fülâni, Soninke ve Sûsû dillerinde *fodyo* (fodye, foode), Mali ile Fildişi Sahili'nde ise *alfa* (alpha/alfagha) ismi de bu anlama gelmek üzere tercih edilir.²⁰ Sömürgeçiliğin zirveye çıktığı 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupalılar marabu kelimesinin manasını genelleştirerek Batı Afrika'daki bütün manevî önderleri, hatta bu mesleği istismar edenleri de içine alacak şekilde genişlettiler.

Marabularla ilk defa karşılaşan Avrupalılar onların genelde kırsal hayatın hüküm sürdüğü bölgelerde çevrelerine yön veren birer manevî önder olduğunu yakından gördüler. Mali Devleti'ndeki İslâm üzerine yazdığı eserleriyle tanınan M. Challey bu ülkedeki marabu kelimesine geniş bir mana yüklemekteydi ve kendisinin de bizzat kabul ettiği yaygın inanca göre marabular güzel huy sahibi, saygıdeğer, davranış biçimleri diğer insanlarınkine benzemeyen ve belli bir gizlilikle donatılmış kimselerdi.²¹ 20. yüzyılda Mali'de yetişen büyük fikir adamı ve yazar Amadou Hampaté Bâ'ya göre de sömürge idaresinde İslâm dininin bölgede yaşatılması marabular sayesinde olmuştu.²²

19 Çünkü "murabıt" kelimesi ilk defa kullanıldığı 11. yüzyılda savaş cephelerinde çarpışan kişi demekti. Bk. Fernand Quesnot, "Les cadres maraboutiques de l'İslam sénégalais", *Notes et études sur l'İslam en Afrique noire*, ed.: M. Chailley, A. Bourlon ve dğr. (Paris: Publications du Centre de hautes études administratives sur l'Afrique et l'Asie modernes, 1962), s. 132.

20 Vincent Monteil, *l'İslam noir*, s. 155; Monteil, "Marabouts", *İslam in Africa*, ed. James Kritzeck ve William H. Lewis, (New York: Editions Van Nostrand-Reinhold Company, 1969), 87-109.

21 Challey, "Aspects de l'İslam au Mali", s. 13.

22 Vincent Monteil, *l'İslam noir*, s. 180.

Fransızlar Batı Afrika'yı işgale başlayınca marabuları kendileri için tehlikeli görerak sıkı takibe almışlardı. Dakar'daki Batı Afrika Sömürge Valiliği, bütün bölgelerdeki idarî ve askerî yetkililere gönderdiği anket belgeleriyle bu kim-seleri ismen tespit etmelerini ve herbiri hakkında dikkati çekebilecek bilgileri ihmal etmeden kayda geçirmelerini istemişti.²³

Makalede ele alınan marabuların çoğunluğu 1900 ile 1918 yılları arasında sömürge döneminde Fransız Batı Afrikası içinde en geniş araziye sahip ve kısaca Fransız Sudanı diye isimlendirilen bugünkü Mali Devleti topraklarında yaşadılar.²⁴ Bunlar hakkında farklı dönemlerde hazırlanan raporlarla birbirinden farklı bilgileri toplayan sömürge idarecileri ciddi bir dokümantasyon oluşturdular. Ancak bu çalışma uzun yıllar aldı ve bazıları hakkında açılan bilgi fişleri aynı

23 Mali'nin başkenti Bamako'da bugün Cumhurbaşkanlığı Sarayı olarak kullanılan Koulouba (Kuluba) tepesindeki sömürge valiliği binasında ikamet eden Fransız Batı Afrikası genel vali vekilinin 12 Ağustos 1911 tarihinde yayımladığı bir genelge ile marabular hakkında tutulacak bilgi fişlerinin yenilenmesi Dakar'daki sömürge idarecilerinden istendi. Daha önce hazırlanan ve ellerinde bulunan fişlerdeki bilgiler herhangi bir fayda sağlamıyorsa imha yetkisi de onlara bırakılmıştı. Zaten çoğunun hiçbir önemi olmayan kişiler hakkında düzenlenmesinden dolayı gereksiz olduğunu vurgulayarak yıllardır kendisine gelen belgelere "önceki bilgilerin aynısı" notunun düşülmesinden şikâyet etmekteydi. Artık yılda birkaç dönem değil sadece 31 Aralık tarihinde yazılacak raporla Müslümanlar ve ilkel inanç sahipleri hakkında sağlam ve güvenilir bilgilerin verilmesi sağlanacaktı. (CARAN, 200 Mi 1024, 15 G 168, 12 Août 1911). 17 Kasım 1924 tarihinde Fransız Sömürge Bakanlığı bugünkü Mali Devleti başta olmak üzere bütün Batı Afrika'da İslâm'ın gelişmesi konusunda, sömürge idarecilerinin bir araştırma yapmalarını istemişti. Mali'deki Batı Afrika genel vali vekili bu araştırmayı 11 Mayıs 1925 tarihinde tamamlayarak "Enquête sur l'évolution de l'İslam 1923-25" adıyla önemli bir rapora dönüştürdü. (ANM, 4 E 16). 1944 yılına gelindiğinde hala marabular sömürge idaresi tarafından takip edilmekte idi. Ayrıca Batı Afrika Sömürge Valisi'nin İslâm hakkında bir dokümantasyon oluşturulması yönündeki talebi bütün idarecilere bildirilmiş ve toplanan bilgilerin kendisinde ulaştırılmasını emredilmişti. (ANM, 4 E 21, *Islamisme-Tournées des marabouts quêteurs*, 5 Janvier 1945).

24 Fransızlar bütün Batı Afrika'yı işgal ettiklerinde idareleri altına aldıkları topraklarda bir marabunun en az 150 kişiye hitap ettiğini hesap ederek toplam marabu sayısı hakkında 300.000 gibi abartılı rakamlar verebiliyorlardı. Bk. Monteil, *l'İslam noir*, s. 155.

gün tamamlanırken içlerinde marabu Aldiuma Vattara (Aldiouma Ouattara)²⁵ gibi yıllarca takibe uğrayanlar da oldu.²⁶

2- Marabuların Seyahatlerine Sömürge İdaresince Sınırlama Getirilmesi

Marabular sömürge öncesi dönemlerde bir bölgeden diğerine çok sık seyahat etmekteydiler. Fransızlar'ın işgal faaliyetlerinin ardından bu defa daha farklı sebeplerle yer değiştirmeye başladılar. Çoğunun kısa süreli seyahatlerinin veya daimi göç sebeplerinin başında yurtlarının işgale uğraması gelmekteydi. İşgal askerleri bugünkü Mali'nin güneyinden geldikleri için marabular orta kısımlara ve kuzeye doğru çekilerek Moritanya sınırına yakın Nioro, Cenne, Segu, Niyafunke, Sokolo ve Nema-Velâte gibi şerhlere ve kasabalara yerleştiler. İçlerinden bir kısmının geri dönmek üzere yerleştikleri bu yerleri yurt edinmelerinin sebebi, kendi yurtlarındaki faaliyetlerinin büyük ölçüde sınırlandırılması ve yasaklanmasıdır. Yer değiştirmeyi gerektiren diğer sebepler ise, başka yerlerde eğitim verme, değişik bölgelere gitmeyi alışkanlık haline getirme, epeyce bir süre önce bulunduğu yeri terk etme veya kabileler arasında çıkan mücadeleler sonucu oradan ayrılma isteğiydi.²⁷

Batı Afrika'nın en gezgin sınıfını tüccarlar ve marabular oluşturmaktaydı. Bunlar arasında sadece yaşadıkları ülkenin farklı bölgelerine gidenler olduğu gibi, aynı coğrafyadaki komşu ülkelere²⁸, hatta hac için Mekke'ye kadar giden-

25 Makalede geçen marabu isimlerinin Fransızca yazılışları ilk geçtikleri yerlerde parantez içinde verildi. Aynı isimlerin tekrar etmesi durumunda ise sadece okunduğu şekilleriyle yazılmaları tercih edildi.

26 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 121, 31 Aralık 1912. 1 Mayıs 1899 tarihinde hakkında bilgi fişi açılan bu marabu ile ilgili belge on üç sene sonra tamamlanabilmişti.

27 CARAN 200 Mi 1023, s. 99-110, 123. Yine aynı günlerde Bamako'ya uğrayan Abdurrahman Cakite (Abderrahman Diakité) ve Mohammed Babi'nin hareketleri de sıkı takibe alınmıştı.

28 Aslen İngiliz sömürgesi olan Sierra Leone'li Süleyman Sakko (Souleyman Sakko) Mali'nin Banamba şehrine bağlı Nyamina'ya 1913 yılı sonlarına doğru İngiliz pasaportuyla gelmiş ve burada ticaretle meşgul olmuştu. Bk. CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 144, 30 Mai 1914; Paul Marty, *Etude sur l'Islam*, s. 83.

ler de vardı. Özellikle Fransızlar tarafından işgal sonrası sömürge idarelerinin kurulmasıyla yeni ulaşım imkânlarının sağlanması, marabular arasında daha fazla kişinin hacca gitmesini kolaylaştırdı. Ancak oraya gittiklerinde dünyanın farklı bölgelerinden gelen Müslümanlarla karşılıklı konuşmaları, onlardan yeni şeyler duymaları ve Avrupalılar'ın dinlerine baskı yaptıkları yönündeki fikirleri benimseyerek geri gelmeleri Fransızlar'ı oldukça rahatsız ediyordu.²⁹

Malili marabular içerisinde Bamako'da 1900'lü yılların başında sömürgecilerin ciddiye aldıkları üç kişiden birisi el-Hac Bakali Kalé olup hakkında rapor tutulacak kadar önemli bir şahsiyetti. Bu marabu 1885 yılında Senegal'in Bakel şehrine bağlı bir köyde doğmuş, eğitimini burada tamamladıktan sonra ailesini yanına alarak önce İngiliz sömürgesi Sierra-Leone'ye, ardından başka bir İngiliz sömürgesi olan Gambiya'ya gitmişti. Buradan ayrılarak 10 Nisan 1924 tarihinde hacca gitmiş, dönüşünde 20 Ağustos 1924'te Nijerya'daki Fransız konsolosluğundan vize almıştı. 22 Nisan 1925'te Sierra Leone'nin başşehri Freetown'a dönmüşse de 13 Ağustos 1925'te Fransız sömürgesi Fildişi Sahili'ne geçmişti. Ardından başka bir Fransız sömürgesi olan Gine'nin başşehri Konakry'ye uğramıştı. Hakkında rapor tutulurken elindeki pasaportta bulunan bütün damgalar tek tek incelenerek kayda geçirilmişti.³⁰

Marabuların seyahatlerinin sıkıca kontrol edildiği günlerde Senegal asıllı Abdullah Abdurrahman (Abdoullaye Abderrame) isimli bir marabu Timbüktü'deki Ticâniyye tarikatı müritlerini ziyaret için çıktığı yolculuğu esnasında yol güzergâhındaki Bamako'ya uğradığı ve buradaki Müslüman toplulukla ev sohbeti yaparak onları Fransız idarecilere karşı saygılı olmaya davet ettiği tespit edildi. Zira kendisine karşı sömürge idarecilerinin iyi davranmasının bu şekilde müspet bir tavır sergilemesine sebep olduğu düşünülüyordu. Ancak onun bu konuşmaları bile onu takip edilmekten kurtaramamış ve seyahati boyunca görüştüğü çok sayıdaki marabuya Fransa'nın bölgedeki varlığı konusunda ne

²⁹ ANM, 4 E 16, *Enquête sur l'évolution de l'Islam*, 27 Février 1925-Bamako.

³⁰ ANM, 4 E 38, *Surveillance des marabouts de passage-Bamako-1925-1947/Au sujet du marabout el-Hadj Algali*, 22 Octobre 1925. Marty, *Etudes sur l'Islam*, s.71.

anlattığı öğrenilmek istenmişti. Eğer yanlış bir harekette bulunacak olursa derhal seyahat izni iptal edilecekti.³¹

Kendi yaşadıkları çevrelerde nüfuz sahibi olamayan bazı marabular, farklı bölgelere seyahat ettiklerinde oralarda ilgi odağı haline gelebiliyorlardı. Bu yüzden dinî tebliğ ve halktan yardım talep üzere sömürge idarecilerinden seyahat belgesi almak istediklerinde bu talepleri genelde reddediliyordu. Şayet bu belgeyi almadan yola çıkanlar olursa sahtekâr muamelesi görüp cezalandırılarak geldikleri yere geri gönderiliyorlardı.³²

El-Hâc Ömer'in torunu Muntaga Tal (Mountaga Tali) 1893 yılında bugün Mali devletinin ikinci büyük şehri olan Segou'nun Fransızlar'ın eline düşmesi üzerine ülkenin kuzeyindeki Timbüktü'ye götürüldü ve orada 1905 yılına kadar mecburi ikamete tabi tutuldu. Ziraatla meşgul olduğu yerden alınarak zorla başka bir yerde göz hapsinde tutuldu ve orayı izinsiz terk etmesine müsaade edilmedi. Fakat daha sonra Niore'ya geçmişse de orada fazla kalamadı. Fakat bir müddet sonra Segou'ya geri dönmesine müsaade edildi, hatta bizzat Fransızlar tarafından kendisine kadılık görevi verildi.³³

Batı Afrika marabularının yaşadıkları toplumdaki varlık sebepleri şüphesiz hizmet ettikleri çevreyle birlikte İslâm'ı yaşamak, Müslümanlara imamlık yapmak, çocuklarına temel dini bilgileri öğretmek ve gerektiğinde o toplumu idare etmektir.³⁴ Şöhretli olmak bu kimselerin yeni çevrelerinde sevmelerine yetmiyordu. 1800'lü yılların başında Cenne'de Mâsinâ Devleti'ni kuran Şeyhu Ahmedu'nun oğlu Ahmedu Ahmedu'nun yerini almak isteyen Seydu Samba Ba, sahip olduğu ilmüne hürmeten saygı görüyordu. Fakat 19. yüzyılın ortalarında

31 ANM, 4 E 38, *Surveillance des marabouts de passage-Bamako -1925-1947/ Rapport journalier*, 21 Septembre 1925.

32 CARAN, 200 Mi 1024, 15 G 168, Koutouba, 12 Août 1911. *Circulaire au sujet de la politique musulmane dans le Haut-Sénégal-Niger*. Marabular genelde asil niyetlerini saklayıp eski öğrencilerini ziyaret etmek istediklerini sebep olarak ileri sürüp sömürge idaresinden izin almaya çalışıyorlardı. Aslında maksatları hem gittikleri yerlerden yardım toplamak hem de eski öğrencilerini fikrî yönden etkilemekti. Böylece kolay bir şekilde köy köy gezip halka İslâm'ı anlatıyorlar ve dinin beş temel şartına sıkı sıkıya bağlanmalarını istiyorlardı. Bk. CARAN, 200 Mi 1163, J 88, doc. 44, 4 Avril 1903.

33 Marty, *Etudes sur l'Islam*, s. 53-54.

34 J. C. Froelich, *Les musulmans* s. 157-158.

Tukulör Devleti'ni kuran el-Hâc Ömer'in soyundan gelenlerin yerine geçmek isteyenler gittikleri yerlerde genelde dışlandılar. Kadılık yapanlar bu görevleri gereği yeteri kadar şöhere kavuşabiliyorlardı. İçlerinde sûfi veya vefî diye bilinenler dahi vardı.³⁵ Onları yurtlarından ayrılmaya sevkeden başka bir sebep ise aynı yerde birden fazla marabu bulunmasıydı. Çünkü bir yerde yetişmiş birden çok marabu varsa dışardan gelenler pek rağbet görmüyordu.

Kırsal hayatın hâkim olduğu Mali toplumunda en etkili şahsiyet şüphesiz köy reisleri olup, bunlar zaman zaman kendi mesul oldukları bölgedeki marabuları rahatsız edip orayı terk etmelerine sebep olabiliyorlardı. Fransızlar bütün sömürgelerinde mahalli idarecileri o bölgelerdeki manevi şahsiyetlere tercih ederek ikinciler üzerinde baskı kurmaları için gayret gösteriyorlardı. Seku Bele Simpara (Sekou Bélé Simpara) isimli marabu Bambara köy reislerinin kendisine eziyet etmeleri üzerine eğitim vermek için yeni yerleştiği mahalden ayrılmak zorunda kalanlardandı.³⁶

Marabuların yaşadıkları bölgeye ne zaman gelip yerleştikleri meselesi de Fransızlar tarafından araştırılmaya değer bulunmuştu. İçlerinde 1902 yılında yapılan ankete göre Banamba'ya 1832 yılında gelip yerleşen Cegi Dukure (Djeguy Doukouré) gibi epeyce yaşlı ve tecrübeli marabular vardı.³⁷ Çevre ülkelerden gelip Mali'de marabuluk yapanlar az değildi. Touba (Touba) şehrinin şefi Demba Silla'nın (Demba Sylla) yeğeni Abdurrahman Sise (Cisséf) Sokolo etnik grubuna mensuptu.³⁸ Yine Gine'nin Kankan şehriden Banamba'ya gelip yerleşen Lansana Kone (Lansana Koné) de el-Hâc Ömer'in, Mali'nin içlerine ilerlediği yıllarda marabuluk yaptığı köyün aynı zamanda reisiydi.³⁹ Nioro'daki önemli Ticânî marabulardan Şerif Muhammed Uld Muhtar'ın ailesi bugünkü Çad

35 CARAN 200 Mi 1023, 15 G 99, année 1914, *Surveillance des personnages religieux musulmans*. Bu belgede Nampalalı Seydou Samba Ba isimli marabunun soyu, yaşı, intisabı, ikameti ve aslı ile ilgili rapor bulunmaktadır.

36 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 136, 1 Octobre 1917. Marty, *Etudes sur l'Islam*, s. 71, 78.

37 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 139, 31 Décembre 1908. 1913 yılında haklarında rapor tutulan seksen bir marabunun en yaşlısı yetmiş beş yaşındayken en genci on yedi yaşındaydı. Bu marabuların yaş ortalaması kırk üç idi. (CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 145).

38 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 140, 25 Décembre 1912. Marty, *Etudes sur l'Islam*, s. 80.

39 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 141, 31 Décembre 1908.

Devieti'nin Vedây bölgesinden olup kendisi Bakel'de doğmuş ve bir müddet Fransızlarla ciddi olarak mücadele eden Samory Toure'nin saflarına katılmış, 1893 yılında Segu şehri sömüre birlikleri tarafından işgal edilince Nioro'ya gelip yerleşmişti. 1907 yılında Fas'a giderek orada sömürgeçiliğe karşı direnişçilerin önde gelenlerinden Maalayneyn ile görüşmüştü. Dört ay kaldığı Fas'tan hac için ayrıldı ve Mekke'ye gitti. Dönüşünde kendisine ilgi daha da arttı ve Bambara, Volof, Pöl ve Soninke etnik gruplarının aşırı bağlılığıyla karşılaştı.⁴⁰

Fransızlar marabular ile el-Hac Ömer arasında herhangi bir bağlantı kurduklarında bunu mutlaka raporlara kaydediyorlardı ve bunların sık sık yer değiştirmelerine müsaade etmiyorlardı. Batı Afrika'da 19. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuran el-Hâc Ömer âlim ve devlet adamı olarak mücadelesine başladığında bir çok bölgeye uğrayarak oralardaki köy reisleri ve marabularla görüşmüştü. Ancak Fransızlar yıllar önce onunla yapılan görüşmeleri ciddiye alıyorlardı. Zira onun bölgede gösterdiği mücadele duygusu bu marabuları yeni hareketlere sevkedebilecek kadar etkisini muhafaza ediyordu.

3- Sömürgeçilerin Marabular Hakkındaki Düşünceleri ve Takındıkları Tavırları

Marabuların Mali İslâm toplumu üzerinde son derece etkili faaliyetlerinin Fransız sömürge idarecilerinin dikkatlerinden kaçması mümkün değildi. Zaten kendilerine karşı tavırlarını ve her türlü hareketlerini tespit etmeden, bunlarla mücadele etmelerinin imkânsız olduğunu biliyorlardı. Yeni idareyle uyuşup iyi geçinme yollarını arayan marabular bölgede kalırken sömürge idaresinin kontrolündeki sınırların dışına çıkarak mücadele edenlerin sayısı epeyce fazlaydı. Fakat çoğunluk sömürge idaresine yaklaşmazken açıktan mücadeleye girişmelerinin sebebi, yaşadıkları bölgelerden uzaklaştırılma korkusuydu.

Hazırlanan ilk raporlarda bölgelerini terk eden marabulara pek yer verilmemesinin sebebi bunlar hakkında yeterli bilgi toplanamamış olmasıdır. Zira kontrol altında tutulan bölgelerin dışına çıktıkları için ne gibi faaliyetlerde buldukları, bizzat yönlendirdikleri veya tahrik ettikleri hadiseler tespit edilemiyordu. Ancak ileriki yıllarda onların gittiği bölgeler de işgal edildikçe, elde edi-

40 ANM, 4 E 19, 12 Juin 1913.

len yeni bilgilerle geçmiş yılların hadiseleri de kısmen aydınlatılabiliyordu. Gerçi Fransızlara karşı gerçekleştirilen faaliyetler gizlilik içinde yapıldığından direniş hareketleri içinde marabuların ne ölçüde yer aldıkları veya onlara ne kadar katkı sağladıkları her şeye rağmen tam olarak tespit edilemedi.

Sömürge idaresi marabuların etkisiz kılınması siyasetini büyük bir kararlılıkla uygulamaya koydu. Genelde tercih edilen ve en kolay yollardan biri bunları Müslümanların adlî işlerinin görüldüğü mahkemelerde hâkim yardımcılıkları görevlerine tayin etmekte. Böylece sömürge idaresinde vazifeli konumuna geldikleri için artık muhalefet etmekten uzak duracaklardı. Zaten içlerinden herhangi bir konuda istenmeyen hadiselerle iştirak edenler derhal tespit edilerek cezalandırılıyordu. Bir süre sonra yeni konumlarına alışanların ileride haklarında kanunî açıdan cezaî bir duruma sebebiyet verecek davranışları yavaş yavaş terk ettikleri görüldü.

İşgalle birlikte toplum üzerinde en etkili sınıfı oluşturan marabular Fransız sömürge idarecilerini ciddi manada rahatsız ettiler. Öyle ki Bamako'daki Fransız vali vekili bunların tavırlarından son derece rahatsız olduğu için hepsini birer asalak ve sahtekâr olarak görecektir kadar haklarında menfî kanaat sahibiydi.⁴¹ Yine de bütün Batı Afrika sömürgelerindeki, özellikle de Mali topraklarındaki Fransız idarecilerinin bunlara karşı tavırları arasında bile farklılık olduğu da bir gerçektir. Marabular hakkındaki sömürgecilerin genel kanaatleri, bunlar hakkında bilgi toplayanlara göre değişmekteydi.

1902 yılında Fransızlar için her hizmeti yapmaya hazır olan Aldiuma Vattara isimli marabu hakkında tutulan rapor bu bakımdan önemlidir. Yaşadığı bölgenin dışında şahsî bir gücü yoksa da komşu köyler üzerinde nüfuz sahibi olması sebebiyle sömürgecilere yararlı hizmetlerde bulunduğu ifade edilmişti. Fakat 1903 yılı başında başka bir görevli tarafından tutulan raporda ise hiçbir etkisi bulunmayan aptal ve tembel birisi olduğu belirtilerek yakından takip edilmesi gerektiği, özellikle cariye satın aldığı kayıtlara geçirildi. Aynı yılın ikinci yarısındaki raporda ise köle ticareti yaptığı iddiasıyla hakkında açılan davanın sonuçlandığı ve daha önceden kendisine havale edilen görevlerin geri alındığı,

⁴¹ Christopher Harrison (*France and Islam*, s. 54) bu bilgiyi Senegal Milli Arşivi'ndeki 16 Mayıs 1906 tarihli rapordan nakletmektedir (ANS, 15 G 3).

hatta uzak bir yere sürgün edilmesine karar verildiği belirtiliyordu. Ancak bir müddet sonra bundan da vazgeçilerek hakkında daha ağır bir hüküm verilerek on yıl hapis cezasına çarptırıldı. Sekiz yıl hapiste kaldıktan sonra 1911 yılı Haziran ayında serbest bırakıldı.⁴²

İmkânları ve yaşları başka yerlere göç etmeye müsait olan marabuların Fransız etkisi dışındaki bölgelerden birine göç etmelerinin sebebi sömürge idaresinin varlığından rahatsızlık duymaları ve onlara işgalci gözüyle bakmalarıydı. Fakat bir müddet sonra ülkenin her tarafı işgal edilince çaresizlik içinde çoğu asıl yurtlarına geri geldi. Sömürge idaresi de bilhassa çok yaşlananların artık tehlike teşkil etmeyeceğini bildikleri için onların dönüşlerine engel olmadı. Başka bölgelere giden bu marabular hakkında Fransızlar önceleri son derece menfi kanaat sahibiydiler. Onlara göre Müslümanların bu manevî önderleri yalancı, ne isterse onu konuşan, sahtekâr, saçma-sapan ifadelerde bulunan kimselerdi. Birçoğu hakkında bu ve benzeri hakaret dolu ifadelere bütün belgelerde rastlamak mümkündür.⁴³

Marabuların bir kısmı İslâm dünyasının birçok ülkesinde kırsal bölgelerde yaşayan toplumların dinî önderlerine göre daha fazla bilgiliydiler. Bunlar sadece dinî konularda değil, aynı zamanda siyasî konularda da fikir üreten, görüşleri alınan ve sözleri doğrultusunda hareket edilen kimselerdi.⁴⁴ Bununla birlikte çoğunluğunun Arapça bilmediği ve Kur'an-ı Kerim'i okuyabilmekle birlikte her âyetini anlayacak seviyede eğitim görmedikleri de bir gerçektir.⁴⁵ Aralarında sadece Kur'an okuyabilenler bulunduğu gibi, bir kısmını ezbere bilenler, hatta tamamını ezberleyip hafız olanlar da vardı. Kaldı ki Mali'nin kırsal kesiminde ya-

42 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 121, 31 D cembre 1912.

43 CARAN 200 Mi 1023, 15 G 99. Nampalah Seydou Samba Ba, Sokolo'yu Fransızlar işgal edince kuzeyde henüz işgal edilmeyen bölgelere gitmişti. Ancak Velâte şehrinin de işgaliyle tekrar kendi yurduna dönmüştü. 1913 yılında onunla ilgili rapor tutan sömürge idarecisi son derece aşağılayıcı ifadeler kullanmıştı.

44 CARAN 200 Mi 1023, 15 G 99. Nampalah Seydou Samba Ba gayet iyi Arapça bilen, tefsir ve fıkıhta ileri seviyede âlim biri idi.

45 Sadece Moritanya asıllı marabular Arapça'yı okuyup yazmaktaydılar. (CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 27). er-Reis Uld Şeyh Halife gibi marabular haliyle daha rahat seyahat etmekteydiler. Marabular içinde Arapça bilenlerin seviyesinin oldukça düşük olduğu ve buldukları bölgelerin dışındaki Müslümanlarla yazışamadıkları rapor edilmekteydi. (CARAN, 200 Mi 1163, J 88, doc. 31, 20 Juin 1907.)

şayanlar arasında şöhret sahibi olmak için üst seviyede bir eğitim almak gerekmiyordu. Marikule Dukure adıyla meşhur olan Muhammedu Kule Dukure (Mohamadou Koulé Doukouré) isimli bir marabunun şöhretinin Goumbu, Nioro, Bamako, Segou, Sansanding, Cenne ve İsa Ber gibi şehirlere yayılması demek bugünkü Mali devleti topraklarının yarısında tanınması anlamına geliyordu. Fransızlara göre onun namaza verdiği değer, iman konusundaki samimiyeti, adetlere bağlılığı ve ağırbaşlılığı fazlaca tanınmasına vesile olmuştu.⁴⁶

Sömürge idaresine karşı düşmanca tavır göstermek yerine susmayı tercih edenler vardı. Belli bir faaliyet sürdürme taraftarı olanlar ise henüz işgal edilmeyen topraklara göç ettiler. Yaşlanınca veya yeni yerleştikleri bölgeler de işgal edilince mecburen eski yerlerine döndüler. Ama bu davranışları onların serbest bırakıldıkları manasına gelmiyordu ve tekrar gözetim altında tutularak her hareketleri takip ediliyordu. Sömürge idaresinin getirdiği rahatlığı fırsat bilip ticarî faaliyetleri dolayısıyla farklı sömürgeleri dolaşan marabular da vardı ve Moritanya asıllı er-Reis Uld Şeyh Halife (ar-Rais Ould Cheikh Khalifa) de bunlardan birisiydi. 1910 yılında Bamakolu bir tacire sattığı koyunlarının ücreti olan 100 frankı almak için Bamako'ya kadar gelmişti.⁴⁷

Marabuların çoğunluğu Fransız işgali öncesinde Kâdiriyye tarikatına intisap etmişlerdi ve buldukları bölgede mukaddemlik görevi üstlenmişlerdi.⁴⁸ Bu bölgede yeni yayılan Ticânîler ile birlikte her ikisine intisap eden marabuların zaman zaman zikir halkaları tertip etmelerine herhangi bir sınırlandırma getirilmedi. Bilhassa Ramazan ayında yapılan halkalar yanında her gün sabah ve akşam namazlarından sonra "haşra" denen zikri yapıyorlardı. Hatta bölgenin meşhur kimselerinden, mesela Şeyh Muhammed Abdullah Suadu'nun

46 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 123, 15 Octobre 1912. Marty, *Etudes sur l'Islam*, s. 88.

47 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 127, 29 Avril 1913. Moritanya'nın Velâte şehrinde 2 Kasım 1912 tarihinde aldığı seyahat belgesiyle 25 Aralık'ta Goumbou'ya, 20 Mart 1913'te Kayes'a ve 22 Nisan'da da Bamako'ya gelmişti. Bamako'da on gün ikamet etmesine müsaade edilen marabunun 30 Nisan günü burayı terk etmek zorunda olduğu hakkında hazırlanan raporda belirtilmişti.

48 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 99.

(Cheikh Mohamed Abdoullaye Souadou) şiirlerini yüksek sesle tekrarhyorlardı.⁴⁹

Fransızların marabular hakkında merak ettikleri konulardan birisi de bunların halktan hediye kabul edip etmedikleriydi.⁵⁰ Çevrelerindeki insanlara verdikleri hizmet karşılığında para, süt, kuskus, hayvan, tahıl ve diğer cinsten hediyeler ile sadakaları, gönül rızasıyla verildiği için, herhangi bir sakınca görmeden alıyorlardı. Ancak onların bu tür hediye kabul edişleri, sömürge idarecilerinin dikkatinden kaçmıyordu. Batı Afrika Müslüman toplumlarında muska yazma geleneği yaygın bir âdetti. Bilhassa an'anevî İslâm anlayışını devam ettiren marabuların hemen hemen hepsi, muska yazarak bunun karşılığında bir takım hediyeler veya ücret almaktaydılar.⁵¹

4- Marabuların Soy, Tarikat ve Aile Çevreleri Hakkındaki Bilgilerin Tespiti

Mali Devleti sınırları içinde ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Bambara etnik grubu dışında Pöl (Peul/Fûlânî), Sonray, Sarakole, Marka, Tevârik (Tuareg/Touareg), Mor ve Arap gibi birbirinden farklı dil ve etnik unsurlar bulunmaktadır.⁵² Fransız sömürge idaresinin üzerinde durduğu öncelikli husus, ülkedeki bütün marabuların mensup oldukları etnik kimliklerinin tespitiydi. Asırlardan beri İslâm'ı yaşayan bu kabileler arasındaki etnik farklılığının Fransa tarafından bu raporlarla tespit ettirilmesi gerçekten önemli bir başlangıçtı. Etnik kimlikleri tespit edilen marabular genelde Pöl, Manding, Sarakole, Mor, Soninke, Tukulör ve Marka soylarına bağlı olanlardı.⁵³ Marabular içinde daha ziyade Manding etnik grubundan olan ve *karamoko* denilenler, özellikle Pöller tarafından çocuklarına daha sağlam din ve ahlak bilgisi, Allah ve aile

49 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 123. Marty, *Etudes sur l'Islam*, s. 91.

50 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 123.

51 CARAN, 200 Mi 1023.

52 Mali'nin başkenti Bamako'da bulunan Direction nationale de l'Alphabétisation fonctionnelle et de la Linguistique appliquée du Mali (DNAFLA) tarafından bu ülkede konuşulan mahallî diller hakkında bk. *Initiation à la linguistique africaine: par les langues du Mali* (Bamako 1980).

53 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 99-110, 123. (Seydou Samba Bâ, Modibo Bohou Bâ, Téhijou Yerovwel Bâ, Alfa Nouhou Dial, Mamadou Founé Doukouré isimli beş marabu)

sevgisi verdikleri için tercih edilmekteydiler.⁵⁴ Bamako ve Kayes şehirlerindeki marabular buralarda kalabalık olarak yaşayan etnik gruplardan Sarakole, Marka, Soninke, Tukulör ve Mor soyundan gelmekteydiler. Batı Afrika'nın en gezgin etnik kavmi olan Sarakoleler ticarî hayatta olduğu kadar marabulukta da öndeydiler.⁵⁵

Fransızlar yazdıkları bazı raporlarda marabuların Müslüman olduklarını dahi kaydetme ihtiyacı hissetmişlerdi. Oysaki bu sınıf İslamî bir yapıyla alakalıydı ve tabii olarak tamamı Müslüman olup içlerinde elbetteki putperest yoktu. İntisap ettikleri tarikatlara gelince Mali'nin merkezinde ve batısında Ticâniyye'ye intisap edenler çoğunlukta iken doğusunda ise Kâdiriyye'ye intisap edenler ağırlıktaydı. Özellikle Mali'nin doğusundaki Cenne'nin (Djenne) kuzey bölgelerinde Kâdiri tarikatı mensubu marabular fazla olup Kayes ve Bamako civarındakiler Ticâniyye'ye yoğun olarak intisap etmişlerdi.

Mali toplumunda marabular genelde belli saygınlığa sahip kimselerin çocukları arasından yetiştiği için, babalarının meslekleri de kendileri gibi genelde ya marabuluk veya köy idareciliği idi.⁵⁶ el-Hac Ömer'in cihadına iştirak edenlerin çocukları arasından marabular çıktığı gibi, çiftçilerin çocuklarından da marabu olarak yetişenler vardı. Dengeli olmamakla birlikte toplumun her kesiminden marabu yetişmesi Batı Afrika Müslümanları arasında sınıfa dayalı bir yapının olmamasının sonucudur. Hatta Fas⁵⁷ ve Arabistan gibi İslâm dünyasının diğer ülkelerinden Cenne şehrine gelip yerleşen ve burada İslâmî ilimlerle meş-

⁵⁴ Monteil, *l'Islam noir.*, s. 300.

⁵⁵ CARAN 200 Mi 1023, s. 111-121, 133-144. Ankete tâbi marabuların yarısı Sarakole etnik grubuna mensuptu.

⁵⁶ Bamako çevresindeki Banamba'ya bağlı Touba köyünün reisi Demba Silla idi. (CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 135, 31 Décembre 1908). Senegal'de Manding etnik grubu köylerindeki marabuların çoğu aynı zamanda köyün reisi iken, diğer bir etnik grup olan Pöl köylerinde ise marabular ise başka bir görev icrâ etmezlerdi. Bk. Monteil, *l'Islam noir.*, s. 126. Amadou Bamba'nın önderliğinde Senegal'de ortaya çıkan Müridiyye tarikatı ile birlikte Ticâniyye tarikatındaki geleneğin aksine, marabuluk belli bir nüfuz sahibi olup olmadıklarına bakmaksızın tamamen babadan oğula, hatta torunlara geçmeye başladı. Bk. Quesnot, "Les cadres maraboutiques de l'Islam sénégalais", s. 158).

⁵⁷ CARAN 200 Mi 1023, 15 G 126. Bamako'da yaşayan ve hakkında 1916-1917 yıllarında rapor tutulan Mevlay İdris Haydara (Moulay Idrisse Aidara) Fas asıllı marabulardan birisiydi. 14 Ağustos 1916 tarihinde hakkında açılan bilgi fişi 1 Ekim 1917 tarihinde tamamlanmıştı.

gul olduktan sonra burada yaşamaya devam eden kimselerin soyundan gelenler arasında da marabular çıkmıştı. Bunlardan Muhammed Niukase (Mohamedy Nioucasse) Cenne'deki huzursuzluk dolayısıyla Banamba bölgesine yerleşti ve oranın en önemli Kur'an okulunu açarak hizmetine devam etti.⁵⁸

Fransızlar'ın kendilerine iyi hizmetlerinden dolayı köy şefliği verdiği kimselerin çocukları arasında Bubakar Boi Gilie (Boubaker Boi Guillé) gibi marabu olmayı tercih edenler de vardı.⁵⁹ Mali'nin başkenti Bamako civarındaki marabuların yaşları bu şehrin kuzey doğusunda kalan bölgeye göre daha düşük olup yetmiş yaşındaki marabuların yanında on yedi yaşında olanlara da rastlamak mümkündür.⁶⁰

Mali Cumhuriyeti nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Bambara yerlileri 19. yüzyılın ikinci yarısı gibi çok geç dönemde kalabalık kitleler halinde Müslüman oldukları için başlangıçta bu toplumda pek fazla marabu bulunmuyordu. Nadiren de olsa, 1841 yılında Banamba köyünün kurucusunun oğlu Bamaru Simpa örneğinde olduğu gibi, ileri gelenler içinde çocuklarının marabu olarak yetiştirenler de yok değildi. Ancak marabuların büyük bir çoğunluğu Duani Silla'nın (Douani Sylla) sülâlesinde olduğu gibi meşhur aile fertleri içinden çıkmaktaydı. Haliyle yeni nesil marabular büyüklerinin saygınlığını devam ettirdikleri için aile büyüklerinin kabirleri de ister istemez birer ziyaretgâh oluyordu. Karamoko Silla, Fransızlar'ın rapor yazdıkları dönemde bu ailenin bir mensubu olarak marabuluk görevini sürdürmüştü.⁶¹

5- Marabuların Eğitim Seferleri ve İçinde Yaşadıkları Toplumda Hayatlarını Kazanma Yolları

- 58 CARAN 200 Mi 1023, 15 G 133, 1 Octobre 1917. Hakkında 14 Ağustos 1916 tarihinde bilgi fişi düzenlenmeye başlanan Muhammed Niukase, Mekke civarındaki Yamani köyünden Mali'ye gelip yerleşen bir aileye mensuptu. Dedesi Mali'nin tarihî şehri Cenne'ye gelerek burada eğitim görmüş ve daha sonra da İslâmî ilimleri okutmuştu.
- 59 CARAN 200 Mi 1023, 15 G 114. Segu çevresinde marabuluk yapan Marakoulé Boi Guille'nin oğludur.
- 60 CARAN 200 Mi 1023, 15 G 139. Djeguy Doukouré 1 Ocak 1908 tarihinde hakkında rapor hazırlandığında tam 70 yaşındaydı. 1882'de yaşadığı bölgenin reisi idi.
- 61 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 138, 1 Octobre 1917. Marty, *Etudes sur l'Islam.*, s. 77.

Batı Afrika'daki bu manevî önderlerin en önde gelen meşguliyet alanları Müslüman çocukların dinî eğitimleriydi. İslâm dinini öğretmek maksadıyla açtıkları Kur'ân okullarında okuyan öğrencilerin velileri tarafından, verdikleri eğitim hizmetlerine karşılık olarak daha ziyade günlük yeme ve giyinme ihtiyaçlarını karşılayacak türden sunulan hediyeleri kabul ediyorlardı.⁶² 9 Ocak 1899 tarihinde Bamako'da üçü ciddiye alınabilecek toplam altı Kur'an okulu vardı ve marabular buralarda öğrencilerine basit manada okuma öğretiyorlardı.⁶³ Marabular içinde ticaret, ziraat ve hayvancılık⁶⁴ yapanlara da rastlanmaktaydı. Başka bir çevrede İslâmî eğitimini tamamladıktan sonra geri dönerek ait olduğu toplumda kendi imkânlarıyla yaşayan marabular çoğunlukta idi.⁶⁵ Düğünlerde nikâh kıyma, cenaze yıkama, yeni doğan bebeklere isim koyma⁶⁶ ve çeşitli vesilelerle tertiplenen dinî merasimlerde görev almaları karşılığında toplum tarafından kendilerine verilen farklı hediyelerle geçimlerine katkı sağlıyorlardı.

Çoğunluğunun inançlı⁶⁷, hatta Çerno Beki Salifu Tal (Tierno Bokar Salifou Tali) gibi bir velî olarak kabul edilmesi yanında⁶⁸ belli seviyede eğitim almadan yetişenlerin marabuluk adına fal bakanlarına, büyücülük ve kâhinlik yaparak hayatlarını kazananlarına da rastlanmaktaydı. Hatta bunu bir geçim kaynağı haline dönüştürüp muska yazmaları karşılığında ücret almaktaydılar.⁶⁹

62 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 99. Nampalalı Seydou Samba Ba uzun süre ayrı kaldığı yurdu-na geri döndüğünde epeyce yaşlanmıştı ve ders vermemesine rağmen kendisine verilen sadakalarla yaşıyordu.

63 ANM, 1 G 54, *Rapport sur l'Islam- Cercle de Bamako 1899-1916*.

64 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 127, 29 Avril 1913. Marabu er-Reis Uld Şeyh Halife (ai-Khais Ould Cheikh Khaliîa) sömürge idaresine vergisini ödemekteydi. Geçimini sağlamak için 10 öküz ve ineği ile 60 koyunu vardı.

65 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 142. Osman Silla (Ousman Sylla) Kur'an öğrenimini mükem-melleştirmek için 1882 yılında doğduğu Kiba'dan ayrılarak Kersignané ve Koussané'ye git-ti. Daha çok ilk gittiği yerde tanındı. Daha sonra doğduğu yere dönmüştü ve Fransız işgali esnasında burada marabuluk yapmaktaydı.

66 Monteil, *l'Islam noir.*, s. 110.

67 Froelich, *Les Musulmans*, s. 161.

68 Froelich, *Les Musulman.*, s. 157-158.

69 Marikule Dukure gibi bazı marabuların muska yazmadıkları özellikle vurgulanıyordu. (CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 123); Monteil, *l'Islam noir*, s. 174. Günümüzde, özellikle Fransa gibi Avrupa ülkelerinde, çok sayıda Afrikalı geçmişte büyük marabuların hiç birinin

Sömürge memurları tarafından haklarında bilgi fişi doldurulan marabuların içinde eğitimci, kâtip, çiftçi, tüccar, hayvan besiciliği gibi geçimlerini temin edebilmek için birbirinden farklı alanlarda çalışanlar yanında,⁷⁰ kadılık gibi oldukça saygın görevlerde bulunanlar da vardı.⁷¹

Fransızlar'ın Mali'yi işgallerinin hemen ardından kendileriyle uyumlu olan marabuları ve yerlilerden ileri gelenlerini de tespit ettikleri görülmektedir. Bunları maaş karşılığı kendi hizmetlerinde kullanırken, aynı zamanda geçmişteki tavırlarını da mutlaka öğrenmeye gayret göstermişlerdi. Çünkü yıllarca yanlarında çalıştıktan sonra kendilerine karşı tavır takınanlar oluyordu.

1898 yılında Mali'nin batısındaki Kayes şehrine yerleşen marabu Yassa Bakili (Bakily) önce buranın yerli tüccarları yanında, ardından da bir Fransız şirketine ait dükkanda çalıştı. M. Callet isimli bir Fransız'ın şoförlüğünü de yapan bu marabu mesleği gereği farklı tüccarların taşımacılık işlerinde de sürücülük yaptı. Bir müddet sonra bölgede büyük bir nüfuz elde eden Fodié İsmaila'dan etkilenerek onun safına katıldı. Bu yüzden beş yıl sürgüne gönderildiği bugünkü Fildişi Sahili Devleti'nde cezasını tamamlayana kadar kaldı. Dönmesine müsaade edildiğinde aklî dengesinin bozulduğu iddia edilerek kardeşine teslim edildi.⁷² Marabu Alfa Demba Callo (Diallo) ise yaşı ilerlemesine rağmen babasıyla beraber dersleri takip etmek için seyahatlere çıkıyor ve hayatını böylece kazanıyordu. Fûdî Abdu'nun talebesi olmak için geldiği N'Diavara'dan asıl yurtları olan Lamel'e ancak otuz dokuz yaşında geri dönerdi.⁷³ Bubakar Boi Gille ise Bamako civarında bir köyde yaşıyordu. Daha son-

tevessül etmedikleri medyumculuk, fala bakma ve büyücülük faaliyetlerini para karşılığında hem de marabu adını kullanarak yaygın bir şekilde yapmaktadırlar. Bunların isim benzerliği dışında makalemize konu olan marabularla bir ahlâkaları bulunmamaktadır.

70 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 126. Meylây İdris Haydara Banamba, Velâte ve Tişit şehirleri arasında hayvan ticareti yapan bir marabu idi.

71 Cissé, *L'enseignement islamique en Afrique noire*, s. 42-43. Bir çok yerde kadılık görevi kaldırdığında, marabulardan Alfa Demba Callo eski hayat tarzına dönüp toplumun günlük işleriyle yakından ilgilenince Fransızlar tarafından sömürge idaresinin düzenini bozması konusunda uyarıldı. Bk. Marty, *Etudes sur l'Islam*, s. 19.

72 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 111, 15 Juin 1911; Marty, *Etudes sur l'Islam*, s. 15-16.

73 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 112, 15 Décembre 1912. 10 Temmuz 1907 tarihinde hakkında bilgi fişi toplanmaya başlanan marabu Alfa Demba Callo (Alpha Demba Diallo) hakkındaki rapor 15 Aralık 1912 tarihinde tamamlandı. Buradan anlaşıldığı üzere beş yıl süreyle sömür-

ra sırasıyla Maliku Silla'nın, ardından da Senegal'in Tivavuan şehrindeki Şeyh Bu Kunta'nın talebesi oldu.⁷⁴

Kendisine mahsus Kur'ân okulu olan marabu Abdurrahman Sise (Abderrhaman Cissé), bulunduğu çevredeki ender marabulardan birisiydi ve 1894 yılında hacca gitmek üzere Mali'nin Tûbâ kasabasından yola çıktı. Gana, Benin, Kamerun, Vedây (Çad), Darfûr (Sudan) ve Bornu (Nijerya) gibi farklı İslâm diyarlarını ziyaret etti. Mekke'ye ancak dokuz yılda gidebildi. Hanımı ve çocuklarıyla beraber gittiği Mekke ve Medine'de bir yıl kaldı. Dönüşünde ise Vedây, Kamerun, Niamey, Dori ve Bandiagara ile bunlara bağlı yerleşim birimlerine uğradı. 7 Aralık 1912 tarihinde Tûbâ'ya döndüğünde aradan tam 12 yıl geçmişti.⁷⁵ Banamba'daki marabu Osman Silla (Ousman Sylla) ise dinî eğitimi tamamlamak için önce Korsinyane'de el-Hac İsmâîl'e öğrenci oldu, ardından da Kusane'ye gitti.⁷⁶

Fransızlar'ın bölgeye gelmelerinden önce marabuların bir kısmının da bilfiil içinde yer aldığı bazı tatsız hadiseler meydana gelmişti. Gerçi bu hadiselere karıştığı iddia edilenlerden marabu Fodie Talibé Sise'nin (Cisse) Mamadu Lamine'in tarafını tutmasına rağmen, onunla çarpışmalara katılmamıştı. Çünkü bu hadiseler 1886-1887 yılları arasında meydana geldiğinde o henüz başka bir yerdeydi. Yine de Batı Afrika'da Fransız işgaline karşı en büyük direnişi gösterenlerden biri olan Mamadu Lamin'i desteklemeye 12 yıl daha devam ettikten sonra 1899'da Tişi'ye (Tichy/ Guidimaka) gitti ve orada marabuluk yapmaya başladı. Marabu Fadi Talibe Saramulu, el-Hac Ömer'in emrinde uzun yıllar hizmet etmişse de her işinde ona tâbi olmamıştı. Banamba'nın Bambaralar tarafından kuşatılması sırasında ve 1867-1875 yılları arasında çıkan hadiselerde onun rakibi konumundaki Mâsinâ emiri Ahmedu'nun yanında mücadele etmeyi tercih et-

ge idaresi kendisini adım adım takip etmişti. 1880 yılında otuz yaşındayken bir Kur'an okulu açan bu marabunun ilmi ve dinî gayreti zamanla kendisine çok sayıda öğrenci çekti ve büyük bir takdir topladı. 1902 yılında ise Fransızlar'ın hizmetinde Koniakary'de kadılık yapmaktaydı. Bk. Marty, *Etudes sur l'Islam*, s. 19).

74 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 114, 3 Mai 1913; Marty, *Etudes sur l'Islam*, s.10.

75 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 140, 25 Décembre 1912.

76 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 142, 25 Novembre 1912.

ti.⁷⁷ Raporlardan anlaşıldığına göre hem Fransız işgaline karşı, hem de putperest krallıklara karşı verilen mücadelede el-Hac Ömer'in yanında hareket eden marabular epeyce kalabalıktı. Fakat bir kısım marabular ise ondan uzak durmak için ordusu bölgelerine yaklaştığı anda oraları derhal terk etmişlerdi. Bu marabular Fransızlar tarafından daha rahat irtibat kurulabilecek kimseler olarak görüldüler.⁷⁸

Fransızlar'm işgal ettiği bölgelerdeki önde gelen şahsiyetlerin yeni idarecilerine karşı davranışları birbirinden farklıydı. Sömürge idaresini kolayca kabullenenler yanında, onlarla mücadeleyi tercih edenler de vardı. Özellikle el-Hac Ömer'in mücadelesine katılarak tavırlarını açıkça belli edenlerin yanında, herhangi bir karşı tavır sergilemeden kendi köşelerine çekilen epeyce marabu da mevcuttu. İşgal sırasında marabular buldukları yerleri terk ederek rahatça eğitim faaliyetlerini sürdürebilecekleri ve geçimlerini temin edebilecekleri yeni yerleşim birimleri aradılar.

Sıkça rastlanmamakla birlikte, marabuların arasında hac görevini yerine getirenler de vardı. Ülkeden ayrılış anından geri dönüşüne kadar o dönemde en az bir yıl süren bu ibadet için marabular zamanlarının önemli bir kısmını yolculukla geçirmek zorundaydılar ve uzunca bir süre de Mekke'de ikamet etmeye gayret gösteriyorlardı. Hac vazifesini ifa edebilecek kadar maddî imkânı olan ancak sıhhati imkân vermeyen marabular ise yakın akrabalarından birisini vekaleten gönderiyorlardı. Fûdî Sidi Keyta (Fodié Sidy Keyta) isimli marabu gözleri çok iyi görmediği için 1910 yılında Fûdî İsmaila Tunkara ile birlikte damadını kendi yerine hacca gönderdi. Hac dönüşü damadının kendisine hac unvanını kazandırdığına inandığı için ölene kadar el-Hâc Sidi Keyta diye isimlendirildi.⁷⁹

Umumiyetle ziraatla uğraşarak hayatlarını kazanan marabular, havaların iyi gitmediği yıllarda durumu iyi olan bölgelere zekât toplamaya gitmek zorunda kalıyorlardı. Bu amaçla yaptıkları seferlere sayıları elliye bulan öğrencilerinin

77 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 113, 15 Juin 1911.

78 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 139, 31 Décembre 1908. Marty, *Etudes sur l'Islam*, s. 81.

79 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 118, 24 Décembre 1911.

eşliğinde çıkıyorlardı. Ramazan ayında ise bütün gün boyunca bölgelerindeki camilerde yaşayarak vakitlerini Kur'an okuyarak geçiriyorlardı.⁸⁰

Bazı marabular, gerektiğinde hedeflerine ulaşmak uğruna, üzerlerine gelen sömürgecilerin baskılarından kurtulmak için sağlık durumlarını bahane ediyor ve öğrencilerini marabu oğullarına devrediyorlardı. Hatta öğrencilerini teslim ettikleri oğullarını buldukları mahalden yüzlerce kilometre uzaklıktaki yerleşim birimlerine gönderebiliyorlardı. Gerçi Fransızlar mümkün mertebe bu gelişmeleri takip etmeye çalışıyorlardı. Bu tür davranışlarından dolayı kendisinden devamlı şüphelenilen marabu Fûdî Sidi Keyta çok sıkı bir şekilde izlenmişti.⁸¹ Ayrıca yerine vekil tayin ederek kendi mahallerini terk etmek isteyen marabulara oranın ileri gelenleri izin vermeyebiliyorlardı. Fakat bir marabu yerine göre sömürge idarecisinin elindeki kölelerini serbest bırakması yönündeki isteğini reddederek hakkında verilecek cezaları göze alabiliyordu.

6- Toplum İçinde Marabuların Temsil Ettikleri Konumları

İçinde yaşadıkları köy veya bölgenin sorumluluğu olan reisliği elinde bulduran marabular ile genç yaşta Kur'an okulu sahibi olanlar veya kendi arazilerinde çiftçilik yapanlar toplumları tarafından çok sevilmekteydiler. İçlerinde birden fazla hanımla evli olup çok sayıda çocukları sahip olanlara da rastlanmaktaydı. En az iki, en fazla sekiz öğrencisi bulunan ve çevrelerinde fazla tanınmayan, geçimlerini sadece çiftçilikten temin eden ve yaşadıkları şehirden dışarı çıkmadıkları için herhangi bir etkileri bulunmayan marabular çoğunlukta idi. İslâm'ın gerektirdiği bütün emirlere uygun yaşadıkları halde, henüz Kur'an okulu olmayan ama iyi bir çiftçi ve büyük tahıl üreticisi, hatta bölgelerinde etkili ve şöhretli konuma gelenler vardı. Bunlar İslâm dini ile toplumun içtimaî yapısı arasında aracı vazifesi görmekteydiler.⁸² Hristiyanlıktaki din adamı konumunda bir kimseye İslâm toplumlarında rastlanmadığı halde, Batı Afrika'da

80 Monteil, *l'İslam noir*, s. 144.

81 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 118, 31 Décembre 1912.

82 Monteil, *l'İslam noir*, s. 386.

marabu âdeta benzer bir görevi yerine getirmekteydi. Hatta ahlâkî açıdan büyük tesir sahibiydiler.⁸³

Mevlây İdris, işgal öncesi Fransızlar'ın kendisiyle en fazla münasebet kurduğu bir marabu olarak işgalden sonra onlara hizmet etmekte bir mahsur görmedi. Mali'deki sömürge valilerinden William Ponty ve Clozel kendisine çok sayıda sertifika takdim ederek ödüllendirdiği için önemli bir konuma sahipti. Moritanya asıllı olduğu, Mor toplumu ile bilgileri temin etmesi dolayı kendisine Fransızlar tarafından bir tür muhbirlik görevi verildi. Her yıl Moritanya'nın önemli İslâm kültür merkezi olan Tişit'e giderek birkaç ayım burada geçirip epeyce yeni bilgiler elde ediyordu.⁸⁴ Marabu Muhammed Niukase ise Banamda'ki sömürge idaresi için Arapça kâtipliği görevini yürütüyordu. Daha sonra bu görevi iptal edilince buradaki mahkemede son derece iyi yetişmiş ve sağlam bilgi sahibi bir kişi olarak dinî meselelerde hâkim yardımcılığı görevine getirildi. Fakat mahkemenin verdiği kararları davacılarının lehine çevirmeye meyilli davrandığı için birçok defa tarafsız olması konusunda uyarıldı.⁸⁵

Fransızlar Mali topraklarına gelir gelmez onlara hizmette sakınca görmeyen marabulardan özellikle bölgeyi iyi tanıyanlar ve girişken tavırlarıyla kendilerine yaklaşanlardan istifade ettiler. Ancak bu marabuların lehteki davranışları kendilerinin takip edilmeyeceği manasına gelmiyordu ve bunların arasında da 1902 yılından 1912 yılına kadar yaptığı her hareketi takip edilerek hakkında rapor yazılanlar vardı. Yine sömürge idarecilerine en fazla yardım yapan marabulardan birisi olan Muhammed Niukase sömürge valiliği emrinde çalışmasına rağmen devamlı takibe uğradı. Sömürgecilerle işbirliği yapan marabuların Fransızlar tarafından bilgili ve becerikli olarak tarif edildikleri de bir gerçektir.⁸⁶

83 Froelich, *Les musulmans*, s. 158.

84 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 126, 1 Octobre 1917. Batı Afrika toplumlarında bilgi ve beceri sahibi oldukları için sömürge idaresi uzun yıllar kendilerine yaklaşan marabuları nüfus sayımı, kadastro, vergi toplama ve adlî işlerde görevlendirerek bunlardan istifade etti. Bk. Marty, *Etudes sur l'Islam*, s. 75; Monteil, *l'Islam noir*, s.79.

85 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 133, 1 Octobre 1917.

86 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 121, 31 Décembre 1912.

Mali'nin işgalinin ardından küçük yerleşim birimlerindeki idarecilere reis manasına Fransızca "chef/şef" denmeye başlandı ve toplum içinde saygınlığı olan marabulardan bazıları aynı zamanda yaşadıkları mahallin reisliğini yaptılar.⁸⁷ Marabu Cegi Dukure marabuluk görevi yanında 1882'den itibaren yirmi altı sene köy reisliği görevini yürüttü. Bu sorumluluk sayesinde bölgedeki diğer şeflerle yakın münasebetler kurdukları gibi, aynı zamanda ticarî ilişkilerini geliştirenler de vardı. Farklı görevleri arasında seçkinler konseyinde de bulunan Seku Bele Simpara'nın ise Banamba reisliğine getirilmesine karar verildi. Yaşlanmış bir kimse için son derece şeref verici olan bu ve benzeri görevlerin bu kimselere tevdi edilmesindeki asıl amaç herhangi bir siyasi faaliyete katılmalarını engellemektir.⁸⁸ Ancak Bamaru Simpara isimli marabu bir taraftan çiftçilikle uğraşırken diğer taraftan Banamba'nın önde gelen kimseleriyle beraber hareket ederek köyün reisini rahatça tenkit etmekteydi. Yine aynı bölgedeki başka bir marabu ise dört köy reisiyle iyi münasebetler kurarak büyük bir saygınlık elde etmeyi başardı. Bu da şunu açıkça göstermekteydi ki müstakil hareket eden marabular toplum tarafından da desteklenmekteydi.⁸⁹

Sokolo'dan Banamba'ya gelen Karamoko Silla burada bir okul açmak istiyordu. Fakat bu gibi marabuları Fransızlar etkisiz hale getirmek için Müslümanların davalarının görüldüğü mahkemelerde yardımcı hâkim olarak görevlendirmek istiyorlardı.⁹⁰ Bir müddet sonra sömürge idarecilerine itaatte aşırıya kaçanlar ise ahali tarafından pek sevilmiyordu. Haklarındaki kanaatler dini yaşayış açısından herhangi bir etkilenmeden uzak olmakla birlikte sömürgecilerin faaliyetlerini desteklemeleri toplumun lehine mi aleyhine mi olduğu anlaşılabilir hale gelebiliyordu. Açık olan bir durum vardı ki, o da eskiden olduğu gibi etkili olamadıklarıydı. Fransız idarecilere yakınlaşmak suretiyle asıl amaçları olan okulların tekrar açmayı başarsalar bile, buraya akraba çevrelerinden en fazla

87 Arnaldez, "Maraboutisme", X, 471. Arnaldez'in de ifade ettiği gibi marabular sadece mahalî bir nüfuz sahibi olmayıp bir şehrin, sınırlı bir beldenin veya bir kabilenin reisi olabiliyorlardı.

88 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 136, 1 Octobre 1917.

89 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 137, 17 Novembre 1911.

90 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 138, 1 Octobre 1917. 14 Ağustos 1916 tarihinde açılan bu marabunun bilgi fişine bir yıl sonra doğum tarihi, babasının adı, Kâdiîf tarikatı müntesibi olduğu gibi yeni notlar ilave edildi.

dört veya beş öğrenci bulabiliyorlardı. Yine de Kuran okullarında verdikleri eğitim faaliyeti yanında mahkemede yardımcı hâkimlik görevini de sürdürebiliyorlardı. Kısaca Fransız idaresine ne dostça, ne de düşmanca bir tavır göstermeden tarafsız duruşları genel bir davranış biçimi olarak yer aldı.⁹¹

7- Marabuların İlmî Birikimleri ve Nüfuzları

Batı Afrika toplumlarında belli bir saygınlığı bulunan marabular arasında ilim sahibi olanlar yanında, fazla eğitim görmedikleri halde sıradan birer kimse olarak günlük hayata etki edenler ve siyasî nüfuza ulaşanlar da vardı. Genelde bu meziyetlerden sadece birisine sahip olan marabular bulunduğu gibi birçok yönden toplum üzerinde nüfuz elde edenler de mevcuttu.⁹² Her hâlükârda Christopher Harrison'un ifadesiyle onlar inananlar arasında bir anahtar görevini yerine getirmektedirler.⁹³

Fransızlar'ın ilmî yönden belli bir seviyeye ulaşmış marabuları dışlayıp kendilerine fazla yaklaştırmamalarının sebebi bunların sömürgeçiliğe karşı besledikleri menfi tavrıdır. Dakar'dan Mali'ye Fransızlar'a karşı nefret duygularıyla dolu olarak dönen bir marabu bütün faaliyetlerini köyde irtibat kurduğu kimseleri etkilemeye ve sahip olduğu bilgileri yaymaya yönlendirdi. Onun bu tavrı tehlikeli bulunduğundan, 1911 yılından itibaren marabularla ilgili tutulan raporlarda bu marabudan sıkça bahsetmekteydi. Kayes bölgesindeki Koniakary merkez camiinde Alfa Ömer Bare (Alpha Oumarou Bare) isimli marabu cemaate Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupalılar'ın birbirleriyle savaştıklarını, bu yüzden Fransızlar'ın da kendi bölgelerinde artık fazla kalamayacağı için inananların kısa zamanda onların boyunduruğundan kurtulacaklarını vaaz ediyordu. Herkesin buna hazır olmasını isteyen marabu, Allah'ın kendilerini bu inançsızların zulmünden kurtarması, onları kudretiyle yok etmesi ve başlarına gerçek bir mümini idareci yapması yönünde inananları dua etmeye teşvik ediyordu. Sömürge ida-

91 CARAN, 200 Mi 1163, J 88, doc. 23, 25 Octobre 1907.

92 Quesnot, "Les cadres maraboutiques de l'islam Sénégalais", s. 132.

93 Christopher Harrison, *France and Islam*, s. 42.

resine karşı halkı tahrik ettiği gerekçesiyle hapse atılan bu marabu 1916 yılında Kayes hapishanesinde tutukluken vefat etti.⁹⁴

Marabular yaşadıkları devrin önemli ilim adamı ve tarikat şeyhlerinden oldukça fazla etkilenmekteydiler. Mali'nin Bandiagara şehrinde yaşayan Çerno Bokar Salifu Tal'in derslerini o bölgede bulunan bütün marabular takip etmekteydiler.⁹⁵ Yine Senegal'de Amadu Bamba'nın (Amadou Bamba) önderliğinde ortaya çıkan Müridiyye tarikatı sayesinde marabuların dünyevî tavırlarında önemli bir değişiklik meydana geldi ve yeni bir anlayış oluştu.⁹⁶ Şerif Hamahullah'ın henüz meşhur bir marabu olmadan önce hakkında ilk hazırlanan raporlarda bile Fransızlar'ı şüphelendirecek hareketlerde bulunması, daha sonraki yıllarda bizzat kendisinin çıkardığına inanılan karışıklıklar yüzünden yakından takibe alınması kararlaştırıldı. Bundan böyle sadece kendisi değil, soyu, ailesi, çocukları, Mali, Gine, Fildişi Sahili ve Moritanya'da kendisine bağlı zaviyeleri ve oralarda kendisine intisap eden marabuların bulunup bulunmadığı araştırıldı.⁹⁷

Marabuların yer değiştirmesi durumunda sömürge idarecilerinin çekindikleri en önemli husus yeni gittikleri yerdeki halkın üzerinde menfi tesir bırakmaları ihtimali idi.⁹⁸ Fakat marabu Abdurrahman Sise gibi halkı pek heyecanlandıramaması ve buradaki münasebetlerinin çevrelerindeki aile fertleriyle sınırlı kalması, haklarındaki endişelerin yersiz olduğunu gösterdi. Genelde bir marabu kendi içinden çıktığı mahalde tabii olarak daha etkili olabiliyordu. Ayrıca Nijer nehri boyunca yer alan ülkelerle münasebetleri geliştikçe şöhreti de buna bağlı olarak şekilleniyordu. Sömürge idarecilerinin yazdıkları raporlardaki

94 Marty, *Etudes sur l'Islam*, s. 19-20.

95 Amadou Hampaté Bâ, *Vie et enseignement de Tierno Bokar: Le sage de Bandiagara*, (Paris: Editions du Seuil, 1980, s. 191.

96 Quesnot, "Les cadres maraboutiques de l'Islam Sénégalais", s. 157.

97 ANM, 4 E 19. *Politique musulmane – Correspondance Cercle de Niore 1897-1913*; ANM, 4 E 21, *Etudes sur le Coran et sur l'Islam*, Dakar, le 30 Septembre 1940. Marty, *Etudes sur l'Islam*, s. 218-222.

98 16 Kasım 1946 tarihinde marabuların sömürgelerde Fransız idarecilerden izin almadan serbest dolaşımı yasaklandı. İzin alanlara ise hiçbir şekilde ulaşım imkânlarından bedava yararlanma hakkı verilmediği gibi yer değiştirmeleri sırasında da kolaylık sağlanmadı. (ANM, 4 E 21, *Tournées de quête des marabouts*, 29 Janvier 1945).

ifadeler dikkate alınacak olursa bazı marabular ilgiden uzak ve kendi hallerinde yaşamaktaydılar.⁹⁹

Alfa Demba Callo (Alpha Demba Diallo) Niore şehrinde çiftçilik yapan, adalet ehli ve Kur'ân okulu sahibi bir marabu iken burası Fransızlar tarafından işgal edilince Haso Jimboho'ya taşındı.¹⁰⁰ Köy reisleri şayet marabular yüzünden itibarları sarsılacak olursa rahatsızlıklarını sömürge idarecilerine şikâyet etmekten çekinmiyorlardı.¹⁰¹ Geleneksel yaşayışa göre kamuya ait her işte söz sahibi olan marabuların sömürge idaresinin yerleşmesiyle birlikte, bu işlerden uzak durmaları istendi. İkazlara uymayarak eskiden olduğu gibi toplumun işlerine müdahale etmeye devam eden marabular hapsedilerek cezalandırıldılar.

Marabuların zekâ seviyesi de Fransızlar için öğrenilmesi gereken bir husustu. Aslında marabular sömürge idaresi adına kim tarafından olursa olsun takip edilmekten rahatsızdılar. Yeni idareye karşı menfi bir tavır taşımadıkları için kendilerinin takipten muaf tutulmasını isteyen marabulara da rastlanmaktaydı. Özellikle yedi çocuk sahibi bir marabu büyük oğlunun da kendisi gibi bir marabu olduğunu, diğer çocuklarının da kendi Kur'ân okuluna devam ettiklerini, bunun dışında başka bir işle uğraşmadığını açıkça ifade etmişti. İçlerinde bir müddet sonra Bubakar Boi Gille gibi hakkında sömürge idaresi tarafından hapis cezası verilenler de vardı. Meselâ bu marabuya 1910 yılında verilen hapis cezası ancak 1913 yılı Mayıs ayında kaldırıldı. Marabuluk yaparken geçimlerini temin için verilen hediyeleri kabul eden bu insanların cezaları kaldırıldıktan sonra halk üzerindeki etkileri eskiye oranla azalabiliyordu. Hatta bir kısmı hapisten çıktıktan sonra sömürgecilerin dikkatini çekmeyecek kadar etkisizleştirilmiş oluyordu.¹⁰²

Fransızlar'ın kendilerine belli bir değer verdikleri marabular arasında yer alan Kassane'deki Fûdî Seku Saramulu (Fode Sekou Saramoulou), onlara göre yeterli seviyede bilgi ve zekâ sahibi idi. Hac farizasını yerine getiren bu marabu

99 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 140, 25 Décembre 1912.

100 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 112, 12 Décembre 1912.

101 Oysakı Fransız işgali esnasında köy reisleri ve marabular müşterek hareket ederek sömürgeciliğe karşı çıkmışlardı. (Christopher Harrison, *a.g.e.*, s. 47).

102 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 114, 3 Mai 1913; Marty, *Etudes sur l'Islam*, s.11.

Hicaz'dan yeni bilgiler öğrenerek döndü. Onun hac güzergâhı boyunca ziyaret ettiği ülkelerin idareleri hakkında iyi intibalar edinmediği ve beklediğini bulamadığı raporlarda belirtilmekteydi. 1911 yılında Kayes'de Fransa aleyhtarı bir takım hadiseler meydana gelince bunlarda Fûdî Seku'nun da etkisi olabileceği iddia edilmişti. Bizzat Kayes'e gelerek sömürge idarecilerini kendisinin herhangi bir müdahalesinin bulunmadığı yönünde verdiği bilgilerle ikna edince Kassane'ye dönmesine müsaade edildi.¹⁰³

Haklarında rapor tutulan marabuların en fanatığı olarak Fûdî İsmâiia Tunkara (Toukara) gösterilmekteydi. Fransızlar'ın Hz. Muhammed'le konuştuğunu iddia eden bu marabu dinî tebliğ için beraberinde bulunan kırk süvari eşliğinde devamlı seyahat etmekteydi. Bafulabe bölgesine 1904 yılında yaptığı seyahati esnasında Fransızlar tarafından yakın takibe alınmış ve o yıldan sonra da takip edilmesi gerektiğine karar verilmişti.¹⁰⁴ Hac için ikinci defa gittiği Mekke'den dönüşünde kendisine geçtiği her yerde büyük hürmet gösterilmesi Fransızlar'ı rahatsız etti. El-Hâc Ömer'den daha fazla güçlü olduğunu iddia edecek kadar çevresini etkilemeye çalışıyordu. Kısa zamanda bütün Kayes bölgesinde harekete geçirdiği halk, Fransa aleyhine taşkınlık çıkardı. Onun bu tavırlarından aşırı derecede çekinen Fransızlar, 30 Eylül 1911 tarihinde kendisine on yıl hapis cezası vererek tutukladılar. Fûdî İsmâiia ile birlikte hareket eden diğer marabuların önde gelenleri sömürge idaresi tarafından işgal edilen başka komşu ülkelere sürgüne gönderilirken, üç kardeşi ise Hint Okyanusu'ndaki bir diğer Fransız sömürgesi olan Madagaskar Adası'na sürgün edildiler. Onun tutuklanmasından önce 1909 yılında hacca giden başka bir kardeşi ise, ancak 1915 yılında Kayes'a geri dönebildi.¹⁰⁵

¹⁰³ CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 115, 17 Juin 1911.

¹⁰⁴ CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 116, 4 Janvier 1912. Hakkında 16 Temmuz 1907 tarihinde rapor tutulmaya başlayan marabulardan birisi de Fûdî İsmâiia Tunkara olup son olarak 4 Ocak 1912 tarihli belge ile Sömürge Valiliği onun faaliyetlerinden haberdar edildi. Ayrıca bu marabu matbu kitaplarda da isminden bahsedilecek seviyede dikkat çekmişti. Sarakoile ırkına mensup bu marabu kendi bölgesinde eğitimini tamamladıktan sonra henüz yirmi beş yaşında iken bir Kur'ân okulu açmıştı. Kendisini züht ve takva hayatına veren bu kişi Fransızlar'a karşı açıkça tavır takındı. İlerleyen yıllarda Kayes bölgesinde sürekli hareketli anlar yaşanmasına sebep oldu. Bk. Froelich, *Les Musulmans*, s. 135-136.

¹⁰⁵ Marty, *Etudes sur l'Islam*, s. 29-31; Christopher Harrison, *France and Islam*, s. 95. Harrison bu bilgiyi 7 Eylül 1911 tarihli Senegal Milli Arşivi'ndeki belgeye dayandırmaktadır. Bk.

Nioro'daki meşhur üç Ticani müntesibi marabudan birisi olan Şerif Hamahullah müritleri üzerinde ahlâkî manada gerçek bir nüfuz sahibi iken, diğer önemli marabulardan Mamadu Çam ise fazla nüfuza sahip olmamakla birlikte Fransızlara karşı hiç de iyi niyet beslemediği için mutlaka yakından takip edilmesi gereken birisiydi.¹⁰⁶

Fransızlar'a faal bir şekilde yardımcı olmamakla birlikte bazı marabular onların güvenini sağlayıp çevrelerindeki toplum ile sömürge idaresi arasında, görünüşte de olsa, bir uyum ortamı oluşturmaya çalıştılar. Bu yüzden Banamba'daki marabu Muhammed Niukase mahkemedeki hâkim yardımcılığı görevini idarecilerin dikkatlerini üzerine çekmeden ve siyasi düşüncelerini açıkça ortaya koymaksızın sürdürdü. Fransızlar da onun hizmeti karşılığında kendisine dostluk göstermeye çalıştılar.¹⁰⁷

Sömürge idaresine yardımcı olmayı istemeyerek de olsa kabul eden ve sayıları son derece sınırlı olan bu marabular dışında, yaşadıkları toplum içinde oldukça akıllı kabul edilen marabular, genelde Fransızlar'a hiç yardım etmeye niyetli olmamışlardı. Sadece üzerlerinde kurulacak baskı sonucu sömürgecilere boyun eğmişlerdi. Fakat bir defa boyun eğen marabunun, sonradan bu davranışından vazgeçse bile bir daha kimseyi etkileyecek gücü bulamıyordu. Çoğunluğu bu akıbeti önceden bildikleri için onlarla herhangi bir münasebete girmedikleri gibi, onların koydukları kurallara uymakta ihtiyatlı davranarak kendilerine karşı yöneltilecek ithamlardan çekindiler.

Haklarında herhangi bir bilgi edinilemeyen marabular yanında, özellikle bölgedeki Fransız varlığı lehinde davrananlarla ilgili raporlarda bunların aşırı derecede övüldükleri görülmektedir. Genelde "akıllı, adil" gibi gayet sitayişli ifadeler raporlarda sıkça yer aldı. Gösterdikleri saygılı tavırları Fransızlar'ı memnun ediyor ve onlardan çoğu zaman endişe duymadıkları anlaşılıyordu. İçlerinde itaatte kusur etmeden iyi niyetli görünerek uzun yıllar sömürge idarecileriyle münasebetlerini koruyanlar oldu. Fransızlar ise yerli halka yakınlaşma-

ANS, 9 G 28, Colombani (Res. Guidimako) au Gov. Gen. En Mauritanie, 7 Septembre 1911].

106 ANM, 4 E 19, 12 Juin 1913.

107 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 133, 1 Octobre 1917. Marty, *Etudes sur l'Islam*, s. 77.

rım sağlayacak bir arabulucuyu özellikle göç eden toplumlar için gerekli görüyorlardı. Marabu Alfa İdris Callo bu konuda kendilerine devamlı yardımcı olduğu gibi hakkında rapor tutturulana kadar sömürge idaresine karşı menfi bir tavırda bulunmadı.¹⁰⁸

Raporlarda zikredilen hususlar arasında dikkati çekenlerden biri de marabuların en çok okudukları kitaplardı.¹⁰⁹ Başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere Kayrevânî'nin *er-Risâlat*'ı ve Ahdârî'nin *el-Muhtasar*'ı en çok okudukları ve okuttukları eserlerdi. Bunları iyi bilip okuyanlar dinî konularda ilim sahibi kabul edilmekteydi. Önceki asırlarda yazdıkları için doğrudan Fransız işgaline karşı tehdit ifadesi ihtiva etmediklerinden dolayı bu eserleri okumak ve okutmak da yasak değildi. Fakat içlerinde bu eserlerin muhtevalarını, hatta adlarını dahi bilmeyen marabular da vardı.¹¹⁰

Ziraat işinden uzak durup sadece Kur'an eğitimiyle meşgul olmak bütün marabuların en büyük arzusuydu. Fakat her marabu imkanları el vermediği için istese de bir Kur'an okulu açamıyordu.¹¹¹ Verdikleri din eğitimi için müsterek bir program olmadığı için herkes kendi bildiklerini öğretmekle yetiniyordu.¹¹²

¹⁰⁸ Marabuların okudukları ve öğrencilerine okuttukları belli başlı kitaplar: Sîdî Abdurrahmân el-Ahdârî'nin *Muhtasar*'ı, eş-Şeyh Halîl'in *Muhtasar*'ı, el-Harîrî'nin *el-Makâmât*'ı, Kadî İyâz'm *Şifâ*'sı, Ebû Muhammed b. Ali Zeyd el-Kayrevânî'nin *Risâlat*'ı idi. Bu eserler hakkındaki genel bilgileri tercüman olarak sömürge hizmetinde çalışan Musa Traore'nin yardımıyla tespit ederken, muhteva bakımından eserlerin incelemeleri ise meşhur şarkiyatçı Clément Huart yapmaktaydı. (CARAN, 200 Mi 1163, J 88, doc. 23, 12 Juin 1913.)

¹⁰⁹ Bazı marabuların şahsî kitaplıklarında 400 kadar kitap bulunabilmekteydi. (Monteil, *l'Islam noir*, s. 300). Makalede konu edinilen marabuların ise en fazla kırk kadar kitabı olduğu tespit edilmişti. Kur'ân-ı Kerim dışında yaygın olarak sahip oldukları iki kitap daha mevcuttu. Bunlar Sîdî Abdurrahmân el-Ahdârî'nin *Muhtasar*'ı ve Ebû Muhammed b. Ali Zeyd el-Kayrevânî'nin *Risâlat*'ı idi. (CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 145).s

¹¹⁰ CARAN, 200 Mj 1163, J 88, doc. 31, 20 Juin 1907.

¹¹¹ Fransız sömürge idaresi 1900'lü yılların başından itibaren köylerde cami ve Kur'an okulu açmayı tamamen özel müsaadeye bağlamıştı. Şayet izinsiz açılanlar varsa derhal kapatılıp sorumlusu cezalandırılmaktaydı. (CARAN, 200 Mi 1024, 15 G 168, 12 Août 1912). Marikule Dukure isimli marabu Kur'an okulu yerine zaviye sahibi idi ve çoğu aile ferlerinden oluşan yaklaşık altmış kişilik toplumu vardı. Zaviyesinin çevresindeki arazilerde bunların yetiştirdiği ürünlerin çoğu bu marabuya aitti. (CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 123). Verdikleri eğitim sayesinde meşhur olan bir marabuya gittiği her yerde itibar edilmekteydi. Nijer'de sömürgecilik döneminde önemli bir merkez olan Zinder'den 1914 yılında ayrılan

Hac ziyareti yapan marabulardan Abdurrahman Sise Fransızlar tarafından pek zeki kabul edilmemekteydi. Kur'an, *er-Risâlat* ve *el-Muhtasar* adlı kitapları okuyabilen bu marabu üç oğluna da Arapça öğretmeyi ihmal etmemişti. Mekte'den Fransızlar'ı rahatsız edecek bir tavır edinmeden dönmesi de hakkındaki raporda ifade edilmişti.¹¹³

Lansana Kone, Fransızlar'm en fazla takdir ettikleri marabular arasındaydı. Onların bölgedeki varlıkları lehinde rahatça hareket etmekteydi. 1908 yılında kendisiyle ilgili hazırlanan raporda reislik görevinde başarılı olduğu, bölgesinde kendisine saygı duyulduğu ve epeyce akıllı birisi olduğu ifadelerine yer verilmişti.¹¹⁴ Fransızlar'm artan baskıları sonucunda bazı marabuların dini tebliğden vazgeçerek kendilerini ziraata verdikleri ve sömürgecilerle bir mesele çıkarmayacak şekilde davrandıkları özellikle vurgulanmaktaydı.¹¹⁵

SONUÇ

Batı Afrika'nın "marabu" denilen manevî önderleri tarafından yürütülen dinin yeni nesillere öğretilmesi faaliyeti, Fransız sömürge idaresinin kurulmasıyla birlikte büyük bir bunalıma girdi. Kendilerine karşı herhangi bir toplu mücadelenin yolunu açabilecek marabuların bütün hareketleri sıkı bir takipten geçirildi. İçlerinden sınırlı sayıda marabunun açıkça direniş göstererek hapis, sürgün ve mecburî ikamet gibi cezalara çarptırılmayı göze almaları yanında, büyük bir kısmı yeterli güce sahip olmadıklarını düşünerek doğrudan mücadele yolunu tercih etmemişlerdi. Bir taraftan kendi geleceklerini emniyet altına almak için şahsî kaygılarla hareket eden; ama her şeye rağmen toplumlarına sömürge idarecilerinin zarar vermemesi için gayret gösteren marabular da vardı. Bunlar Fransız sömürge idarecilerine hizmet etmekte bir sakınca görmedikleri gibi baş-

ve Gana Devleti'nin önce Kumasi, ardından da başşehri Akra'ya (Accra) geçen Amadu Damagara bunlardan birisiydi. Bk. Monteil, *l'Islam noir*, s. 180.

112 J. C. Froelich, *a.g.e.*, s. 170.

113 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 140, 25 Décembre 1912.

114 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 141, 31 Décembre 1908.

115 CARAN, 200 Mi 1023, 15 G 142, 25 Novembre 1912.

ta kadılık olmak üzere tercümanlık, şoförlük, hatta muhbirlik dahil bir çok alanda görev almışlardı. Batı Afrika Müslümanlarının İslâmî kimliklerinin muhafazasında marabuların etkisi açıktır.

Kısacası bir taraftan sömürgecilerin bunlar üzerindeki aşırı baskıları, diğer taraftan İslâm dünyasında gelişen yeni hareketler, marabuları son bir buçuk asır boyunca epeyce yıprattı. Bütün bunlara rağmen onların açıktan veya gizli, hatta bazen de sömürgecilerle ya da bağımsızlık sonrası yerli idarecilerle iş birliği yaparak Afrika'nın bu bölgesinde millî ve manevî kimliklerin yaşatılmasındaki katkıları üzerine yapılacak yeni çalışmalar onlar hakkında daha doğru tespitlerde bulunmayı temin edecektir.